

Redactie-adres: Streekarchief Zuid-Oost Brabant, rayondepot Oirschot
Postbus 144, 5688 ZJ Oirschot
Info: telefoon 04997 - 75245
H. Mijland en J. Suijkerbuijk

De prijs van een abonnement bedraagt f 17,— per jaar, te voldoen op postgiro-rekening 47.16.46 van het Streekarchief Zuid-Oost Brabant te Eindhoven, onder vermelding van "Campinia", ná ontvangst van het acceptgiroformulier.

De prijs van losse nummers bedraagt f 4,25 per stuk. Ook nummers van voorgaande jaargangen zijn nog in beperkte aantallen bij de redactie te bestellen.

Indien opzegging niet schriftelijk is medegedeeld vóór 1 december van het lopende jaar, wordt het abonnement automatisch met een jaar verlengd.

Copyright : Streekarchief Zuid-Oost Brabant.
Lay-out en drukwerk : Maras Drukkerij, Middelieers.

Overname van artikelen of gedeelten daaruit is meestal toegestaan. U dient dit wel van te voren schriftelijk aan te vragen bij de redactie.

ISSN 0166-6959
Omslag : gedeelte uit de kaart Ducatus Brabantiae
van Jacob van Deventer, uit 1558.

CAMPINIA

driemaandelijke uitgave van het
Streekarchief Zuid-Oost Brabant

16e jaargang, nr. 63

oktober 1986

INHOUD

	blz.
I. Het bestuur van het Oirschotse Sint-Joris-Gasthuis Rechtens en feitelijk. door J.P.J. Lijten	155
II. Stamlijst Van der Aa door N. van Cuijck	180
III. O.L. Vrouw van de H. Eik gravure van G. Coilaert door A.P.A.M. Spijkers	183
IV. Oirschotse gedichten: Even terug door Toke van de Ven-Lommers	188
V. Iets over de luidklokken in de kerktoren van Zeelst door Jacq. Bijnen	191
VI. Oirschotse zoen-accorden: A. Zoenen wegens doorslag nrs. 81-85 door J. Lijten m.m.v. L. v.d. Mierden voor de transcripties	195
Erratum	208

I. HET BESTUUR VAN HET OIRSCHOTSE SINT-JORIS-GASTHUIS RECHTENS EN FEITELIJK

door J.P.J. Lijten

Redactionale

Dit artikel werd geschreven in het kader van de post-doctorale opleiding "Middel-eeuwse studies" aan de katholieke universiteit van Leuven als een seminarie-verhandeling onder leiding van mevrouw Dr. J. Hanenburg, aansluitend bij haar college "Lezing van middeleeuwse juridische teksten en geschiedenis van kerkrechtelijke instellingen".

Inleiding

Van het Sint-Joris-gasthuis te Oirschot is geen stichtingsakte bewaard. Evenmin is er een bepaling bekend omtrent de inrichting van het bestuur. Slechts door een constante traditie is gestaafd, dat Rogier van Leefdaal en zijn vrouw Agnes van Kleef de stichters zijn geweest van het Sint-Joris-gasthuis.¹⁾ Ter ondersteuning van deze traditie zijn enkele exact gedocumenteerde feiten aan te halen zoals de goedkeuring door de bisschop en de aartsdiaken van het bisdom Luik van de oprichting van het beneficie van het Sint-Joris-altaar in het gasthuis in 1336,²⁾ de koop van een erfrente van 4 pond door het gasthuis in 1351³⁾ en de beslaglegging door "deken ende capittel van Oerscot ende die ghemeyne ghebuuren" ten bate van het gasthuis op de goederen van Jan van Petershem in 1360.⁴⁾

De stichting kan daarom veilig gesteld worden op 1333, het jaar, waarin Rogier van Leefdaal, die in 1320 de allodiale heerlijkheid Oirschot van Wouter van Oirschot gekocht had,⁵⁾ is overleden.⁶⁾ Vermoedelijk is het Sint-Joris-gasthuis bij testamentaire beschikking gesticht en door de weduwe van Rogier, Agnes van Kleef, met medewerking van de Oirschotse bevolking onder leiding van het kapittel op zeer vlotte wijze gerealiseerd. Dit moeten we wel veronderstellen, omdat drie jaar later niet alleen het gasthuis gebouwd blijkt maar ook de kapel. Het is in deze omstandigheden zeer wel mogelijk, dat er geen stichtingsakte gepasseerd is, en eveneens, dat de bestuursvorm nooit schriftelijk is vastgelegd.

Wat daar ook van zij, er is in feite geen enkel document uit de aanvangsfase van het Sint-Joris-gasthuis beschikbaar, waarin de bestuursvorm geregeld wordt. Eerst bijna drie eeuwen na de oprichting van het gasthuis is een verklaring beschikbaar over de bestuursopzet. Wij willen eerst de waarde van deze verklaring op zich onderzoeken en daarna nagaan, of er in de schaars bewaarde documentatie uit de beginfase aanwijzingen te vinden zijn, die de zienswijze van deze verklaring bevestigen. Vervolgens willen wij trachten te achterhalen, of en eventueel hoe de in de verklaring gesuggereerde discrepantie tussen de rechtens-vereiste en de feitelijk-bestaande bestuursuitoefening kan zijn ontstaan, waarna wij zullen trachten in het kort een overzicht te geven van de latere ontwikkeling tot op de dag van heden.

I THESE

De verklaring der kanunniken

Bij de visitatie van het Oirschotse kapittel door bisschop Masius van 's-Hertogenbosch in 1608 werd ook gevraagd naar het beheer van de Oirschotse gasthuizen.⁷⁾ Daarbij verklaarde kanunnik Wouter van Cuyck, dat de heer van Oirschot zich alleen het bestuur van het groot gasthuis aanmatigde, terwijl hij volgens de akte, die de kanunniken hebben, dit bestuur met het kapittel samen zou moeten uitoefenen. Kanunnik Alexander Tijnnagel verklaarde, dat het groot gasthuis bestuurd werd door de heer, maar dat het vroeger bestuurd werd door de kanunniken en de heer samen. Kanunnik Jan van den Hove verklaarde eveneens, dat het groot gasthuis vroeger bestuurd werd door het kapittel en de heer samen, maar nu door de heer alleen en dat deze de missen, die daar gefundeerd zijn, liet opdragen in zijn huiskapel, hoewel het vernielde altaar van het gasthuis hersteld was. Op dit laatste was ook door kanunnik Wouter van Cuyck geweest. De verklaring van de kanunniken is materieel eensluidend en er moet een of ander document geweest zijn, waarop zij deze verklaring baseerden: "secundum litteras, quas habent canonici".

Er lijkt voorsnog geen reden aanwezig, om aan de oprechtheid van deze verklaring te twijfelen, en indien wij er in slagen, het document terug te vinden, waarnaar in deze verklaring wordt gewezen, zal het mogelijk zijn, de waarde van deze verklaring te verifiëren.

Het lijkt daarom gewenst, om alle akten van vóór 1608 betreffende het Sint-Joris-gasthuis, waarin het kapittel en/of de heer genoemd worden, aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen, in de hoop daaruit zowel de oorspronkelijke juridische bestuursituatie als de eventueel later opgetreden veranderingen in deze te kunnen achterhalen.

De akten van 1336.07.18⁸⁾

In de akte van naasting van het Oirschotse kapittel door de staten generaal d.d. 1649.02.13 is ook sprake van het beneficie van het Sint-Joris-altaar in het gasthuis, waarvan de heer van Oirschot het patronaatsrecht bezat krachtens de oprichting daarvan door zijn voorouders in 1336. De formulering blijft wat vaag en zoals de tekst er staat is hij voor een dubbele uitleg vatbaar. Hij moet in ieder geval slaan op de oprichting van het beneficie, maar kan zoals hij er staat ook slaan op de oprichting van het Sint-Joris-gasthuis met het beneficie. Als zodanig is hij opgevat door enkele auteurs onder wie Frenken, die spreekt over de "institutiebrief" van het Sint-Joris-gasthuis van 1336.⁹⁾ Wij veronderstelden reeds, dat deze akte uitsluitend het beneficie betrof en in 1649 nog in het archief der familie van Merode aanwezig was. Nader onderzoek heeft aangetoond, dat de akten van goedkeuring van de oprichting van het beneficie ook thans nog aanwezig zijn.¹⁰⁾ Wij menen hieruit te mogen concluderen, dat het enkel op deze akten is, dat wordt gezinspeeld in de akte van naasting van 1649.

Deze documenten vereisen een nader onderzoek. Oorspronkelijk hebben zij samen een transfix gevormd, dat echter verbroken is door verlies van de zegels van de bisschop en de aartsdiaken. De goedkeuring door de aartsdiaken was slechts een formaliteit en verschaft ons geen gegevens, die niet in de bisschoppelijke goedkeuring genoemd zijn. Wij kunnen ons daarom beperken tot de oorkonde van de bisschop. Deze laat weten, dat Agnes van Kleef, vrouwe van Oirschot, hem het plan te kennen gegeven had, om een gasthuis voor het herbergen van ingezetenen en vreemde armen te bouwen en in dat gasthuis een kapel met een toereikende fundatie. Met "... ita tamen quod..." vangen enkele bepalingen aan betreffende de priester en diens benoeming. In het verdere verloop van zijn oorkonde spreekt de bisschop alleen over deze bepalingen, die hij goedkeurt, zoals ze zijn voorgesteld. Nu heeft de bisschop niet gezegd, wanneer Agnes van Kleef haar voornemen kenbaar gemaakt had. Als we het geheel overzien, lijkt me de toedracht te zijn geweest als volgt. Agnes van Kleef heeft aan de bisschop bij het begin van de bouw of daarvóór haar plannen bekend gemaakt. Ondertussen is het gasthuis en de kapel voltooid en Agnes van Kleef heeft aan de bisschop laten weten, hoe het beneficie gedoteerd is. Anders zou de bisschop in zijn goedkeuring toch de voorwaarde hebben opgenomen "indien het beneficie voldoende gedoteerd is". De bisschoppelijke goedkeuring betreft alleen de oprichting van het beneficie, de toewijzing van het patronaatsrecht aan Agnes van Kleef en haar opvolgers en de regeling van de verhouding van de beneficiant tot het kapittel en de moederkerk.

Over het bestuur van het gasthuis als zodanig zegt de akte niets. Voor ons onderzoek levert zij dus niets op. Maar wel moeten we rekening houden met de mogelijkheid, dat er later een ruimere interpretatie aan gegeven is.

Het erfpachtcontract van 1351.05.27

Dit contract is slechts bekend uit drie opwinningen, te vinden in het Oirschots schepenprotocol van 1499, 1532 en 1535.¹¹⁾ De Oirschotse schepenakte van het oorspronkelijke contract is echter uit de aanhalingen in het protocol in substantie te reconstrueren. Er blijkt, dat er op die dag aan de kinderen van den Pasch huis en gronden onder Oirschot in erfpacht zijn gegeven, die bezit waren van het gasthuis. Degenen, die optreden namens het gasthuis, zijn "Arnt geheyten van den Gasthuysse (Hij zal de "gasthuyswert" geweest zijn), heer Jan van Hersel canonic ende Ardt van Audenhoven als meester ende provisoir des gasthuys van Oirschot by raide des capittels ender der gemeynder lieden van Oirschot". Wij kunnen hierbij veilig aannemen, dat hiermee de contracterende personen van de zijde van het gasthuis volledig zijn genoemd. Het is met name niet aannemelijk, dat de heer van Oirschot, indien hij in de oorspronkelijke akte genoemd was, in deze opsomming zou zijn weggelaten, terwijl het kapittel en de ingezetenen van Oirschot wel genoemd worden. Wij menen dus te mogen concluderen, dat de heer van Oirschot niet direct bij deze rechtshandeling betrokken was.

De akte van 1360.06.07

In de oudste bewaarde akte, waarin sprake is van het kapittel en de heer van Oirschot in verband met het Sint-Joris-gasthuis, zijn de partijen reeds met elkaar in conflict.¹²⁾ Deken en kapittel treden op tegen de heer, maar zij doen dat niet alleen maar met "die ghemeyne ghebuuren van Oerschot". Er wordt echter niemand van de "ghebuuren" (ingezetenen) met name genoemd. Dit is afwijkend van het gebruikelijke. Bij vele belangrijke akten, die namens de gemeenschap werden opgemaakt, worden de "ghebuuren" gememoreerd. Het is gebruikelijk, dat enkele van de voornaamste ambteloze burgers dan met name genoemd worden en blijkbaar bij de rechtshandeling aanwezig waren. Wij kunnen ons echter voorstellen, dat niemand van de Oirschotse bevolking bij dit optreden tegen de heer graag met name genoemd zou worden. Deken en kapittel worden evenmin met name genoemd. Het optreden was dan ook pijnlijk. Agnes van Kleef had een rente ter kapitaalswaarde van 400 pond gevestigd op goederen te Hontsoert ten bate van het Sint-Joris-gasthuis. Jan van Petershem, haar kleinzoon, had deze goederen - blijkbaar vrij van deze last - verkocht, waarbij hij beloofd had aan het gasthuis deze 400 pond te betalen, om daarmee op andere goederen een gelijkwaardige rente te kopen. Hij was echter reeds lange tijd in gebreke, om deze belofte na te komen. Daarom liet het kapittel beslag leggen op al zijn goederen in Oirschot, tot dat hij deze 400 pond terugbetaald zou hebben. Aan het einde van de akte komt de bedoeling m.i. nog duidelijker naar voren, waar gezegd wordt, dat "Deken ende die ghemeyne ghebuure van Oerschot hoer recht willen vorderen

tot hoers gasthuys behoef". De grondgedachte "Het gasthuis is een algemeen Oirschots belang en moet dienovereenkomstig bestuurd worden" zullen we nog meermalen tegenkomen.

Het erfpachtcontract van 1388.01.10¹³⁾

De tekst van dit contract is ons alleen bekend uit een afschrift in het Register van Dooren - van Baar.¹⁴⁾ Dit afschrift is naar een authentiek afschrift door (kapittel-) notaris Willem de Metser uit een authentiek register (protocol?) van de hand van diverse kapittelnotarissen vervaardigd. Het contract is vastgelegd in een instrument van de hand van notaris Daniel van Oerschot, dat is bekrachtigd door de zegels van de kapittel en van de heer van Oirschot. De rechtshandeling houdt in, dat de rentmeester (receptor) van het gasthuis aan twee personen gronden van het gasthuis in erfpacht uitgeeft. Deze rechtshandeling valt uiteen in twee gedeelten, die op verschillende data plaats hebben. Op 10 januari 1388 geeft de rentmeester aan de twee personen de gronden in erfpacht voor 2 mud rogge per jaar op voorwaarde, dat zij een jaarpacht van 1 mud rogge zullen kopen en deze in onderpand zullen geven aan de rentmeester. Het tweede gedeelte van de rechtshandeling vindt plaats op 21 mei van datzelfde jaar, wanneer de pachters verklaren de geëiste jaarpacht gekocht te hebben en de schepenakte daarvan als onderpand aan de rentmeester overdragen. Het verloop en de omstandigheden van beide gedeelten van de rechtshandeling worden door de notaris uitvoerig beschreven.

Het eerste gedeelte van de rechtshandeling vindt plaats in een speciaal daartoe bijeengeroepen kapittelvergadering in de kapittelkamer, waarin de rentmeester verklaart, dat hij met uitdrukkelijke toestemming van het kapittel en de heer gronden van het gasthuis in erfpacht heeft uitgegeven na rijp overleg (matura deliberatione) met het kapittel en vooraanstaande ingezetenen van Oirschot. De pachtsom was na voorafgaande publikaties vastgesteld bij opbod. Dan wordt de voorwaarde van het onderpand vastgesteld en daarna vraagt de rentmeester "aan de heren, onder wier jurisdictie het gasthuis valt", om hun goedkeuring daaraan te hechten, waarop de kapittelheren na wegzending van alle anderen geheim overleg plegen, waarna zij de anderen weer binnen roepen en meedelen, dat zij het contract hebben goedgekeurd.

Het tweede gedeelte van de rechtshandeling vindt plaats in de kerk in aanwezigheid van het kapittel, dat speciaal daartoe bijeengeroepen is. Daar wordt het onderpand aan de rentmeester overgedragen.

Na de recognitio (geldigheidsverklaring) van de notaris volgt eerst de zegelaankondiging van het kapittel, waarin het kapittel spreekt over het gasthuis als

"staande onder onze jurisdictie". Daarna volgt de zegelaankondiging van de heer, die zich noemt patroon en bestuurder (patronus et curator) en zijn zegel aankondigt na het zegel van het kapittel (post sigillum dicti capituli nostri).

Wanneer we de inhoud van deze akte ontleden en daarbij voor ogen houden, dat zij in afschrift werd gevonden in een register van kapittelnotarissen, menen wij enkele conclusies te mogen trekken.

Het is bijna zeker, dat wij hier te maken hebben met het document, waarop kanunnik Wouter van Cuyck doelde in zijn verklaring van 1608. Het geheel overziende komt hier de volgende bestuursituatie naar voren: Het kapittel en de heer vormden tezamen het bestuur van het gasthuis. Het kapittel had daarbij de eerste plaats. Het toezicht op de dagelijkse gang van zaken werd gewoonlijk aan het kapittel overgelaten. Slechts in gewichtige beslissingen werd de instemming van de heer gevraagd, maar dan had ook de Oirschotse gemeenschap een woordje mee te spreken.

Er kunnen met grote waarschijnlijkheid nog enkele conclusies worden geponneerd.

De bestuursituatie wordt zo duidelijk en zo uitdrukkelijk geformuleerd en het geheel is zo geënceneerd, dat het vermoeden gewettigd is, dat het kapittel dit met opzet zo heeft laten registreren, om de bestuursituatie vast te leggen. Dit wettigt weer het vermoeden, dat er voor 1388 geen schriftelijke regeling van de bestuursvorm is geweest. Het is goed, te bedenken, dat in deze tijd met name in Oirschot heel veel zaken door het gewoonterecht geregeld werden. Daarbij is nog te bedenken, dat de heren van Oirschot noch uit de familie van Leefdaal noch uit de familie van Petershem regelmatig in Oirschot verbleven; zij kwamen daar slechts bij bepaalde gelegenheden. Bij een gezamenlijk bestuur door het kapittel en de heer is het dan begrijpelijk, dat het kapittel de functie van "dagelijks bestuur" gaat bekleden en daardoor in het geheel van het bestuur een zekere voorrang krijgt.

De bij de beslaglegging van 1360 gesignaleerde grondgedachte "Het gasthuis is een algemeen Oirschots belang en moet dienovereenkomstig bestuurd worden" liet zich ook hier terugvinden.

Alle hiervoor bestudeerde documenten kunnen in deze bestuursituatie geplaatst worden en deze bevestigen.

Bij gewoonterecht is verandering nooit uitgesloten. In de bestuursituatie, zoals wij die in 1388 vinden, is de mogelijkheid ingebouwd, dat de plaats van de heer in het bestuur weer belangrijker wordt, met name wanneer hij regelmatig in Oirschot zou verblijven. Wij zullen deze mogelijkheid in het oog moeten houden bij ons verder onderzoek.

Het reglement voor de "gasthuyswert" van 1494.02.16¹⁵⁾

In een periode van meer dan een eeuw vonden we geen enkel document betreffende het gasthuis, waarin het kapittel of de heer werden genoemd. In de oudst-aanwezige originele oorkonde in het archief van het Sint-Joris-gasthuis van 1394.02.01 treedt de gasthuismeester op als koper van een jaarrente zonder vermelding van enige goedkeuring van bestuurswege.¹⁶⁾

Het reglement van 1494 is opgenomen in de akte van benoeming van een nieuwe "gasthuyswert". Degenen, die deze benoeming ten overstaan van schepenen verrichten en het reglement voor de gasthuyswert opstellen, zijn kapitteldeken Willem Aarts, kanunnik Wernaer van Merode, Jan Belious afgetreden gasthuyswert en Cornelis Smeeds, gasthuismeester en tevens secretaris van Oirschot. De heer wordt niet genoemd. Wij zien dus weer hetzelfde beeld met dien verstande, dat zelfs belangrijke zaken aan het kapittel als "dagelijks bestuur" werden overgelaten.

Resumerend kunnen we zeggen, dat de bestuursvormen, die de kanunniken schetsen als de oorspronkelijke en waarin het kapittel en de heer samen het bestuur uitmaakten, tot 1538 heeft gegolden. Uit ons onderzoek is zelfs duidelijk geworden, dat in die tijd het kapittel een duidelijke eerste plaats bekleedde in het bestuur en feitelijk als dagelijks bestuur fungeerde. Dit is meer dan door de kanunniken werd geclaimd.

Ook werd duidelijk, dat bij het besturen van het gasthuis het algemeen Oirschots belang als leiddraad diende te gelden. In de verklaring van de kanunniken kwam dit slechts impliciet naar voren.

De akte van 1388 is door het kapittel vermoedelijk bedoeld als een zekere documentatie van deze oorspronkelijke bestuursvorm.

II ANTITHESE

De bemoeienissen van Rycalt IV met het gasthuis 1538 - 1559

Toen Rycalt III op 23 mei 1523 stierf,¹⁷⁾ was zijn jongste zoon Rycalt IV nog erg jong. Toch had hij vermoedelijk reeds een kanunniksprebende in Oirschot. Bij het delingscontract d.d. 1525.08.25 tussen zijn oudere broers Hendrik 1 en Maximiliaan werd hij zelfs niet genoemd. Oirschot werd toegeedeeld aan Maximiliaan

onder enkele beperkende voorwaarden. Maximiliaan stierf echter jong in Spanje en, daar er van een testament niets blijkt, zullen Hendrik I en Rycalt IV gelijkelijk in aanmerking gekomen zijn voor zijn erfenis. Rycalt IV gebruikte deze gelegenheid, om zijn misdeling bij het contract van 1525 ter sprake te brengen. Het resultaat was, dat hij bij het erfdelingscontract van 1533.08.13 heer van Oirschot werd. Intussen bleef hij zijn kanunniksprebende houden tot 1556.¹⁸⁾ Met betrekking tot het Oirschotse gasthuis gaf dit een complexe situatie: als heer van Oirschot was hij de ene helft van het bestuur en als kanunnik had hij stem in de andere helft. In zijn persoon verenigde hij dus een meerderheid in het bestuur. Er was dan ook alle aanleiding, om vanaf twee stoelen het gasthuis alleen te gaan besturen. Dit zal dan ook de feitelijk situatie geweest zijn, zoals ze in het schepenprotocol geboekstaafd is.

Op 4 juli 1538 benoemde Rycalt IV "als patroen des gasthuys" zijn schout Henrick Goyaerts tot rentmeester van het gasthuis om inkomsten en uitgaven te beheeren "alsoe onsen voirscreven heere gelieven ende hij bevelen sal tottenmoederseggen van onsen heere voirscreven ende nyet langer, behoudelycken, dat Henrick geconstitueerde voirscreven verbonden zal zyn rekeninge, bewys ende reliqua onsen heere ofte zynen gecommiteerden te doene als dat aen hem versocht zal worden".¹⁹⁾

Rycalt IV nam dus het bestuur straf in handen, maar niet op de titel, die hij voor geeft, doch als zetelend op twee stoelen de meerderheid van het bestuur vormend. De formulering "als patroen des gasthuys" is echter m.i. zeer doortrapt. Het patronaatsrecht houdt enkel in het recht om een bindende voordracht te doen voor het beneficium van het gasthuysaltaar.

Van dit patronaatsrecht heeft hij een waardevol transfix in zijn archief liggen. Als hij door herhaaldelijk gebruik van de vermelde formule - en ze zal herhaaldelijk gebruikt worden - de overtuiging kan vestigen, dat het patronaatsrecht het hele bestuur van het gasthuis omvat, zit hij gebeiteld, ook als hij zijn canonicaat neerlegt. Dan kunnen ook zijn opvolgers zich op deze herhaalde en onbestreden "jurisprudentie" beroepen.

Reeds op 16 juli 1540 benoemde Rycalt IV met practisch dezelfde formule als boven een nieuwe rentmeester van het gasthuis in de persoon van de priester Henrick Hagelair, kapelaan van de Sint-Petrus-kerk.²⁰⁾

Het is pas in 1541, dat een klein tipje wordt opgelicht van de sluier die er hangt over de gebeurtenissen voorafgaande aan de benoeming van 1538.

De rekeningen van Cornelis Smeeds, die reeds in 1494 rentmeester was,²¹⁾ en als zodanig gefunctioneerd heeft tot 1538, werden op 25 januari 1541 door Rycalt IV - weer "als patroen des gasthuys" - goedgekeurd.²²⁾ Daarbij scheldt hij Cornelis Snivecis alles kwijt, wat hij "dair inne misbruyckt ende geabuseert mach hebben"

en doet afstand van "allen actiën, sculden ende resten egeen uytgesceyden, die my(n) joncker als patroen voirscreven op Cornelissen voirscreven uuytstaende mach hebben den voirscreven gasthuys gueden aengaende". Ook hier gaat van de formulering een suggestieve werking uit. Het wordt immers zo voorgesteld, alsof het patronaatsrecht zou inhouden, dat Rycalt het gasthuis kan besturen alsof het zijn privé-bezit was.

Hier dringt zich de vraag op, wat dan wel de misbruiken van Cornelis Smeeds geweest zijn, terwijl onder zijn rentmeesterschap het gasthuis toch een glorieus heeft beleefd. Immers vermoedelijk onder zijn bewind is de thans nog bestaande Beyerd gebouwd.²³⁾ Nooit heeft het gasthuis een riantere financiële positie gehad dan in zijn tijd.²⁴⁾ Daar er gesproken wordt over "resten" d.i. achterstallige vorderingen, die op den duur moeilijk te innen zijn, vermoeden wij, dat Cornelis Smeeds op zijn oude dag wat nalatig geweest is in het innen van sommige bedragen. Dit wordt bevestigd door de opwinningen, die nog gedaan worden door hem na zijn aftreden als rentmeester.²⁵⁾ Voor het overige menen wij, dat in de ogen van Rycalt IV het zelfstandig optreden van Cornelis Smeeds geen genade kon vinden en evenmin het feit, dat hij in meerdere jaren geen rekening en verantwoording had gedaan. Daar het kapittel deze rekening en verantwoording had moeten vorderen, is deze "goedkeuring" ook een bedekt verwijt aan het kapittel, hetgeen in Rycalt's opzet goed past.

De laatst bekende benoeming van een rentmeester door Rycalt IV vond plaats op 23 augustus 1556,²⁶⁾ toen Rycalt zijn canonicaat reeds had neergelegd. Daarin komt de betiteling "patroen des gasthuys" niet voor, maar de wisseling van secretaris kan daaraan debet zijn.

De voortdurende wisseling van rentmeester, de benoeming "totten wederseggen" en de bepaling, dat de inkomsten besteed moeten worden "dair ende alsoe onsen voirscreven heeren gelieven ende hy bevelen zal", maken wel duidelijk, dat Rycalt IV het financieel beleid van het gasthuis zelf in handen wilde houden. Nu was hij ontegenzeggelijk een goed financier, zoals blijkt uit het feit, dat hij kort voor zijn dood in 1559 de hertogelijke helft van de heerlijkheid Oirschot van koning Philips II, die in grote geldnood verkeerde, voor de enorme som van bijna 6000 gulden in pand wist te verkrijgen.²⁷⁾ Hij moet dit belangrijke bedrag hebben overgelegd door een zuinig beheer van zijn inkomsten uit de halve heerlijkheid Oirschot en de vele kerkelijke beneficiën, die hij had weten te verwerven. Dit zuinig alleen-beheer sloot echter het gevaar in van een beheer-om-het-beheer en een uit het oog verliezen van het doel, waarvoor het gasthuis gesticht was. De stap naar beheer-om-eigen-voordeel was dan nog maar klein.

Er rest ons nog een vraag. Waarom begonnen de bemoeienissen van Rycalt IV met het gasthuis eerst in 1538, terwijl hij toch in 1533 heer van Oirschot geworden

was? De oplossing voor deze vraag vinden we in het kapittelarchief. Tot 1538 verbleef Rycalt IV niet in Oirschot maar vermoedelijk aan het hertogelijk hof in Brussel. Vele leden van de adel maakten daar een soort opleiding mee, beginnend als schildknaap en langzamerhand opklimmend tot een hogere functie. Voor notaris Nicolaus Alexandri gaf Rycalt IV daar d.d. 1538.04.26 procuratie aan enige inwoners van Oirschot, om aan het kapittel aan te zeggen, dat hij als kanunnik zou komen resideren.²⁸⁾

In de Oirschotse kapittelstatuten van 1496 was bepaald, dat een niet-residerende kanunnik, die wilde komen resideren, dit in persoon of door een procureur moest aanzeggen in het generaal kapittel van sint Servatius (13 mei), waarna hij op de vigiliedag van sint Jan Baptist zich metterwoon in Oirschot diende te vestigen.²⁹⁾ De procureurs hadden al de tijd, om na 26 april op 13 mei in Oirschot te zijn, om het resideren van Rycalt IV aan te kondigen en hijzelf zal zich inderdaad op 23 juni in Oirschot hebben bevonden, want zeer kort daarna begon zijn bemoeienis met het gasthuis.

De opvolging van Rycalt IV

Om de situatie te kunnen begrijpen, die ontstond na de dood van Rycalt IV, is het nodig enkele zaken te noteren. Om kanunnik te kunnen zijn behoefde iemand geen priester te zijn noch een lagere wijding te hebben ontvangen. Hij moest echter wel clericus zijn, dat wil zeggen, dat hij door de kruinschering in de geestelijk stand was opgenomen. Als zo'n clericus trouwde, verloor hij daardoor ipso facto zijn canonicat. Rycalt IV is tot 1556 geestelijke en kanunnik gebleven, maar wekte in die tijd wel verscheidende onwettige kinderen bij zijn huishoudster Geertruyd de Crom. Bij de dood van zijn neef Johan VIII van Merode d.d. 1550.01.18³⁰⁾ werd hij met zijn broer Hendrik erfgenaam van verschillende belangrijke heerlijkheden. Hij liet zijn kinderen wettigen en maakte d.d. 1551.05.14 zijn testament.³¹⁾ Pas in 1556 echter deed hij afstand van zijn canonicat ten gunste van Hendrik de Mesmeke.³²⁾ Hij zal toen gehuwd zijn met Geertruyd de Crom.³³⁾

Bij de dood van Rycalt IV ontstond een langdurig proces tussen zijn broer Hendrik en zijn weduwe Geertruyd de Crom, dat erin resulteerde, dat Rycalt IV d.d. 1567.03.03 werd opgevolgd door zijn oudste zoon Rycalt V.³⁴⁾

Deze werd bij zijn dood d.d. 1587.06.05 opgevolgd door zijn jongste broer Hendrik,³⁵⁾ die bij zijn dood d.d. 1591.06.23 weer werd opgevolgd door zijn enige nog levende zuster Maria,³⁵⁾ die d.d. 1597.07.04 trouwde met Floris van Merode uit de tak Rummen van die familie.³⁶⁾ Uit de tijd van deze drie eigen kinderen van Rycalt IV zijn geen bemoeienissen van de heer met het Sint-Joris-gasthuis bekend. De moeijlichkeiten begonnen weer onder Floris.

De bemoeienissen van Floris met het gasthuis

In tegenstelling tot zijn schoonvader Rycalt IV heeft Floris, die in het testament van Maria d.d. 1605.11.12 was aangewezen als haar erfgenaam,³⁷⁾ de benoemingen betreffende het gasthuis niet voor schepenen laten vastleggen. Wij vonden althans geen sporen daarvan. Wij zijn daarom aangewezen op de reeds gememooreerde verklaringen van de kanunniken, zoals die in de bisschoppelijke visitatieverslagen zijn vermeld. Ofschoon deze verklaringen als afkomstig van één partij in een conflict met een kritisch oog bekeken moeten worden, menen wij toch met voldoende zekerheid te kunnen vaststellen dat Floris inderdaad het bestuur van het gasthuis aan zich getrokken heeft, zonder het kapittel daarin te kennen. De basis voor deze conclusie is zeer smal. De verklaringen der kanunniken zijn terloops en zeer summier. Toch menen we - mede het oog houdend op de situatie, zoals die na de dood van Floris meer dan een eeuw voortduurt - in enkele hoofdlijnen te kunnen schetsen, hoe het gasthuis feitelijk bestuurd werd.

De heer zal de provisor of gasthuismeester benoemd hebben en deze al alleen aan hem rekening en verantwoording gedaan hebben. Wij menen dit te kunnen afleiden uit de bovenvermelde verklaringen en speciaal uit de verklaring van kanunnik Alexander Tijnnagel bij de visitatie door bisschop Masius in 1608, dat er geen rekening en verantwoording gedaan werd van het groot gasthuis.³⁸⁾ Wij menen dit zó te moeten verstaan, dat er geen rekening en verantwoording gedaan werd aan het kapittel. Dit moet ook wel de situatie geweest zijn onder Rycalt IV, immers in diens benoemingsakten bond hij de gasthuismeester zó aan zich, dat deze duidelijk alleen aan hem verantwoording schuldig was. Uit deze terloops gedane verklaring menen we tevens te mogen veronderstellen, dat onder de eigen kinderen van Rycalt IV als vanouds de gasthuismeester rekening en verantwoording gedaan heeft aan het kapittel al dan niet met de heer. Een eventuele benoeming van een gasthuismeester in die tijd kan ook in onderling overleg geschied zijn.

Naast de gasthuismeester of rentmeester zal de heer ook de hospes of gasthuyswert benoemd hebben. Wij leiden dit af uit het verslag van de visitatie door bisschop Ophovius in 1627, waarbij een poging om aan het gasthuis een andere bestemming te geven na het overlijden van de gasthuyswert de vrees wordt uitgesproken, dat de heer weer een ander zou benoemen en daardoor die poging onmogelijk maken.³⁹⁾

Dat de heer het gasthuis in feite alleen bestuurde, betekende immers niet, dat het kapittel zich bij deze situatie neerlegde. Met de nodige voorzichtigheid - want Floris was onberekenbaar - heeft het kapittel getracht het beleid van de heer wat bij te sturen.

Reeds in 1615 was er in het kapittel en vermoedelijk ook onder de bevolking van Oirschot over gesproken, om aan het gasthuis een enigszins andere bestemming te geven, zoals we kunnen opmaken uit de verklaringen van de twee meest gezaghebbende kanunniken - hun beider namen werden naar voren gebracht voor een eventuele benoeming tot deken - Wouter van Cuyck en Folkert Reys. Bij de visitatie door bisschop Zoes in dat jaar spraken zij als hun mening uit, dat het Sint-Joris-gasthuis beter veranderd kon worden in een ziekenhuis ("pie converti posse in hospitale decumbentium"), wat ook meer voldoening zou geven aan de bevolking ("ad maius solatium communitatis"), die met lede ogen aanzag, dat het in plaats van door vrome pelgrims veelal bevolkt werd door zwervers van twijfelachtig kaliber ("vagos nebulones").⁴⁰⁾

Deze gedachte bleef in de knop besloten liggen, tot zich een gunstig klimaat zou aandienen om open te kunnen bloeien. Dit gebeurde twaalf jaar later, toen de gasthuyswert stierf. Deken Adriaen Baex van Baerlandt polste Floris. Het plan was zelfs zo concreet, dat erover gesproken werd, de ziekenverzorging toe te vertrouwen aan de zusters Augustinessen van Geel. Vermoedelijk stonden deze goed aangeschreven bij Floris, die ook heer was van Duffel en Geel en daar meestal verbleef. Bisschop Ophovius werd te hulp geroepen en kwam persoonlijk naar Oirschot, maar ook zijn ingrijpen heeft niet tot resultaat kunnen leiden.⁴¹⁾

Blijvend alleen-bestuur door de heer

Het zou vermetel zijn, de feitelijke bestuurssituatie onder Floris op basis van zo weinig gegevens zo concreet te beschrijven als boven gebeurd is, indien niet enkele tientallen jaren later deze situatie duidelijk bestond en tevens van de zijde der heren van Oirschot beschouwd werd als van ouds bestaande.

Reeds tijdens het leven van Floris deed zich een gebeurtenis voor, waarbij de tegenspeler van de heer, het kapittel, praktisch werd uitgeschakeld.

Door de vrede van Munster in 1648 kwam de Meierij van 's-Hertogenbosch definitief onder het bewind van de staten generaal der verenigde Nederlanden en werden alle kerkelijke bezittingen in beslag genomen ten bate van "de heersende godsdienst" de z.g. "ware gereformeerde religie".

In de akte van naasting van het Oirschotse kapittel door de staten generaal d.d. 1649.02.13 wordt ook gesproken over het Sint-Joris-gasthuis en het beneficium van het Sint-Joris-altaar aldaar en wel op een wijze, die deze twee als het ware identificeert: "... het Sint Joris altaar off gasthuys tot Oirschot anno 1336 by de voorsaeften van de opgemelde heere marquis van Deinze etc. als heeren van Oirsschot en-

de Hilvarenbeeck voor de vreemde ende inlandsche armen gesticht ...".⁴²⁾ Het beheer wordt aan de heer overgelaten onder een tekenende voorwaarde: "... ende geconsidereert de selve heere marquis recht heeft te setten een capellaen tot op-sicht van het voornoemde gasthuys, so sal hy heer marquis versoght ende onderstaen werden, daertoe ymant van de religie (= gereformeerd) te willen stellen, om by het meergemelde capittel (daarin zouden ook slechts gereformeerden benoemd kunnen worden) volgens desselfs recht ende gebruyck geInstalleert te werden".

De reeds onder Rycalt IV begonnen versluiering bereikt hier het effect, dat het bestuur van het Sint-Joris-gasthuis zonder verder commentaar aan de heer wordt overgelaten. De instantie, die het oorspronkelijke doel van de stichting van het Sint-Joris-gasthuis mede moest realiseren, het kapittel, was zelf in handen gevallen van gereformeerde Hollandse profiteurs, die moeilijk de heer op fouten konden wijzen, die zij zelf in nog sterker mate bedreven.

Overigens wisten de heren van Oirschot best, dat het Sint-Joris-gasthuis nog iets meer inhield dan het beneficium van het Sint-Joris-altaar, zoals blijkt uit de in 1672 bij de koop der halve heerlijkheid door Maarten Christiaan Sweerts opgestelde lijst van rechten van de heer.⁴³⁾ Daarin staat betreffende het Sint-Joris-gasthuis: "Is mede patroon van Sint Joris hospitaal of gashuys tot Oirschot, stelt dienvolgens den rentmeester en den conchergie ende is collator van 't beneficium in de capelle van Salus". Dit laatste moet een schrijffout zijn in het afschrift van ca. 1800. Vermoedelijk stond er in de oorspronkelijke tekst: "... van 't selve".

Het is dus zover gekomen, dat de betiteling "patroon van het gasthuis" wordt beschouwd als inhoudende het absolute alleen-bestuur door de heer.

In deze betekenis wordt die betiteling ook gebruikt in enkele latere akten betreffende het gasthuis.

In het contract d.d. 1691.11.28 wordt het Sint-Joris-gasthuis als particuliere woning gehuurd door de rentmeester Francis van der Hulpen uit handen van "syne hoogh Edelheyt den heere Marten Christiaan Sweerts, heere van Oirschot etc., als patroon van 't Selve gashuys".⁴⁴⁾

Dezelfde geest ademt de publieke verpachting van den Beyerd met enkele gronden d.d. 1703.03.29 door "de hoogh edele en welgeboore heere Marten Christiaan Sweerts de Landas, heere van Oirschot, hoofschout van 't Quartier Kempelant, out-president en raat der stadt 's-Hertogenbosch etc., als patroon van Sint Joris Gasthuys".⁴⁵⁾

Ook werd de rekening en verantwoording over de jaren 1716-1722 - een van de weinige bewaarde rekeningen van het Sint-Joris-gasthuis - in 1734 "gepresenteert aen syn hoog Edele den heer van Oirschot als patroon van Sint Joris gasthuys".⁴⁶⁾

Eveneens werd het plan tot een ingrijpende verbouwing van het gasthuis door de toenmalige bewoner, rentmeester Leonard de Marcq ca. 1735 voorgelegd aan "syn hoog Edele den heere van Oirschot als patroon van den St. Joris Gasthuys".⁴⁷⁾

De huurcontracten van het Sint-Joris-gasthuis voor particuliere bewoning d.d. 1790.12.06 en 1798.02.28 werden gesloten door de rentmeester Albertus van Nahuys "als daartoe gemagtigt van den Hoog Wel Gebooren Heer Lodewijk Jan Baptist baron Sweerts de Landas heere dezer vrijheid als patroon van voorschreven gasthuys".⁴⁸⁾

Samenvattend kunnen we zeggen, dat Rycalt IV de grondslag gelegd heeft voor de accaparatie van het alleen-bestuur van het Sint-Joris-gasthuis door de heer van Oirschot, dat vanaf de tijd van Floris van Merode kort na 1600 geduurd heeft tot na 1800. Dat dit alleen-bestuur geleid heeft tot het najagen van eigen voordeel, wat uit het voorgaande kan worden vermoed, zal uit het vervolg nog duidelijk worden.

III SYNTHESE

Een vergeefse poging

In het hart van de Oirschotse bevolking leefde na eeuwen van misgroei onder een feodale en gereformeerde, volksvreemde dwingelandij nog steeds het diepgewortelde bewustzijn, hoe haar Sint-Joris-gasthuis volgens de oorspronkelijke opzet bestuurd moest worden. Na het wegvallen van het kapittel als medebesturende instantie was dit volksbewustzijn de enige bron, waaruit het herstel van een goed bestuur kon opwellen. Dat herstel zou een moeizaam en langdurig proces worden.

De eerste aanzet, om het bestuur uit handen te nemen van de zeer hardnekkige en inhalige Sara van Barneveld douarière Sweerts de Landas, heeft tot niets geleid. Daar er praktisch geen documentatie over bewaard is, kunnen wij deze poging slecht summier beschrijven aan de hand van de verklaringen, die er achteraf van gegeven werden.

De aanleiding is vermoedelijk geweest een verzoek om inlichtingen over gebouwen van fundaties door de commissaris tot het werk der verponding in juli 1807. De zaak werd in handen gesteld van de leden van het gemeentebestuur H. van der Sande en A. van Baar.⁴⁹⁾ Een laat vervolg hierop was misschien de dispositie van de landdrost van Brabant van mei 1809, waarbij het gemeentebestuur gelast werd "'t oppertoevoorzicht te houden over de fundatiën". Ook dit werd in handen gesteld van de leden H. van der Sande en A. van Baar.⁵⁰⁾

Dat "de doenmaal gecommiteerde tot dit werk H. van der Zande en A. van Baar de zaake ten opzichte van deeze fundatie in staate hebben gelaten", beschouwde de douarière blijkbaar als een erkenning van haar recht, om het Sint-Joris-gasthuis als "eene particuliere en eygendommelijke fundatie" te kunnen besturen.⁵¹⁾

Oirschot had een enigszins andere kijk op het gebrek aan resultaat van deze commissieleden, omdat zij "bij gebrek van de nodige bewijzen en onderstand vanwege hoger gezag telkens genoodzaakt zijn geweest, om de zaak, hoe regtvaardig voor de arme en billijk aan de oogden der ingezetenen, te laten steeken".⁵²⁾

Na deze aanvankelijke mislukking wachtte Oirschot op een betere gelegenheid.

Een nieuwe poging

Keizer Napoleon was iets resoluter dan zijn koninklijke broer. Na de inlijving van Nederland bezuiden de Waal bij het Franse keizerrijk werd de armenzorg gecentraliseerd per kanton onder de centrale bureaux van weldadigheid. De leden daarvan werden van hogerhand benoemd en ontvingen aanstonds een missive van de onderprefect vanuit Eindhoven "dat alle goederen en inkomsten, toebehorende aan inrichtingen van weldadigheid, die in het algemeen belang ten oogmerk hebben om de armen te helpen, onder welke benaming zij ook bestaan, zijn ter dispositie van de centrale bureaux van weldadigheid volgens het keizerlijke decreet van 12 juli 1807".⁵³⁾

Er ging een brief uit van liet bureau aan rentmeester P. van Nahuys, om binnen zes weken de originele stukken van het Sint-Joris-gasthuis over te leegen.⁵⁴⁾ Nahuys traineerde en uiteindelijk schreef de douarière zelf een brief, waarin zij beweerde, dat het gasthuis een particuliere fundatie was, welk schrijven ter beantwoording in handen werd gesteld van het lid van het bureau 1-1. van den Heuvel,⁵⁵⁾ die een uitgebreid betoog opstelde, waarin de voornaamste punten waren, dat het gasthuis gesticht was ten bate van vreemde en ingezetenen armen en dus niet particulier, dat het onder het bestuur had gestaan van deken, kapittel en

"goede mannen" en altijd een aparte administratie had gehad, dat de Oirschotse bevolking steeds met recht haar ontevredenheid had betoond over de gang van zaken, waarbij de stichting niet bestuurd werd ten bate van de armen maar tot eigen voordeel, en dat nu het juiste moment daar was, om in de geest van het keizerlijk decreet de fundatie tot haar oorspronkelijk doel terug te brengen.⁵⁶⁾ Ofschoon deze argumentatie niet dwingend was, leek zij toch afdoende, omdat de Franse wet de bewijslast legde bij degene, die beweerde het recht te hebben, om een algemene fundatie particulier te besturen. De douarière durfde dan ook niet helemaal te weigeren en liet de rekening overleggen aan het bureau.⁵⁷⁾ Voor het overige bleef zij in verzet, zodat zij op bevel van de onderprefect door het bureau werd gesommeerd, een uittreksel uit de testamentaire bepalingen aangaande de fundatie van het Sint-Joris-gasthuis over te leggen,⁵⁸⁾ waarop zij slechts kon antwoorden daartoe niet in staat te zijn.⁵⁹⁾ De onderprefect verzocht daarom toezending van afschriften van alle stukken, waarop door een der partijen een beroep was gedaan.⁶⁰⁾

De volkerenslag bij Leipzig (16 - 19 oktober 1813) is wel de oorzaak geweest, dat de zaak van het Sint-Joris-gasthuis ten halve bleef steken, doordat een beslissing van de prefect uitbleef.

Een schemerige toestand

Nominaal had het centrale bureau van weldadigheid het opperbestuur over het Sint-Joris-gasthuis. De rentmeester P. van Nahuys had aan het bureau de rekening overgelegd. Het bureau had hem een enkele maal een machtiging verleend tot het doen van uitgaven.⁶¹⁾ Maar de douarière had nog steeds de originele stukken onder zich en beschouwde zichzelf als de enige wettige bestuurster van de "particuliere fundatie". Zij wachtte op een gunstiger tijd, om het bewind weer volledig in handen te nemen. Het bureau zelf had de situatie nog meer complex gemaakt, doordat het P. van Nahuys, rentmeester van het Sint-Joris-gasthuis in dienst van de douarière, had geaccepteerd als administrateur van het bureau. Daar een eindbeslissing was uitgebleven, meende het bureau niets aan de administratie te kunnen veranderen. In feite zal P. van Nahuys het gasthuis beheerd hebben meer in overleg met de douarière dan met het bureau, zoals later zal blijken.

Deze halfslachtige toestand zal hebben voortgeduurd tot 1815, toen koning Willem I vast genoeg in het zadel meende te zitten, om Nederland op zijn eigen manier te gaan besturen, en de bureaux van weldadigheid ophief.

Na zijn opheffing wendde het bureau zich d.d. 1815.09.04 tot gedeputeerde staten met de vraag, aan wie het bestuur over het Sint-Joris-gasthuis moest worden over-

gedragen.⁶²⁾ Het bestuur ging over aan het algemeen armbestuur.⁶³⁾ Zo zal de zaak weer voortgesudderd hebben tot 1820.

Een moeizame weg naar succes

De minister van binnenlandse zaken had blijkbaar al eens inlichtingen gevraagd over de verschillende gasthuizen, welke niet van harte gegeven werden, omdat men nog wantrouwend stond tegenover het centrale bestuur.

Een verzoek om inlichtingen in 1820 via het provinciaal bestuur was beter gemotiveerd. G.S. wezen op de bedoeling om de gasthuis-situatie te verbeteren, waartoe van de plaatselijke besturen ook suggesties werden ingewacht.⁶⁴⁾ De commissie van toezicht greep deze kans aan.⁶⁵⁾ In een gedegen rapport werd een recapitulatie gegeven van de gebeurtenissen.⁶⁶⁾

Daarbij werd onder bedekte termen te verstaan gegeven, dat door gebrek aan doortastendheid van hogerhand de overdracht van het bestuur van het Sint-Joris-gasthuis nog steeds niet definitief was, zodat het nog steeds beheerd werd tot particulier voordeel in strijd met de bedoeling van de stichting, terwijl er in Oirschot grote behoefte bestond aan een "zieke arme gasthuys". "Hier schijnd als op het onverwagte zich eene occasie op te doen, om op het uytmuntendste aan de intentie van de fondateurs en verlangen der ingezetene te konne voldoen". Ook het beneficie van de kapel kon daar goed in opgenomen worden, omdat het "tot geen nut meer diend als tot vulling van den zak van vermogende lieden".

Blijkbaar heeft dit rapport tot het resultaat geleid, dat P. van Nahuys weer werd aangeschreven, om de administratie over te dragen, wat hij weigerde met verwijzing naar zijn principale.⁶⁷⁾ Hij wilde er zelfs toe overgaan, het gasthuis opnieuw te verhuren, hetgeen hem door de schout op last van G.S. verboden werd.⁶⁸⁾ Noodgedwongen zag hij ervan af en het gasthuis werd door het armbestuur verhuurd,⁶⁹⁾ waarop de douarière weer in verzet ging,⁷⁰⁾ doch zonder veel resultaat, want G.S. wees d.d. 1822.02.21 het bestuur van het Sint-Joris-gasthuis provisioneel toe aan het burgerlijk armbestuur.⁷¹⁾ Dit provisionele karakter hield in, dat rekening gehouden werd met de eventualiteit, dat de douarière alsnog haar recht op alleenbestuur zou bewijzen. Na dit besluit werd het verzet der douarière nog feller. Zij verbood P. van Nahuys uitdrukkelijk, om rekening en verantwoording te doen aan het armbestuur, en liet meedelen, dat zij in beroep ging bij de kroon,⁷²⁾ blijkbaar in de overtuiging, dat "adel" en "gereformeerd" op de koninklijke weegschaal van Willem I nog zware gewichten waren. Zij gaven hier echter geen doorslag. De kroon verwees de zaak naar de gewone rechter.⁷³⁾ De douarière zal wel hebben ingezien, dat zij bij de rechter geen winst maar waarschijnlijk wel verlies kon halen, en liet de zaak op haar beloop. De status quo ver-

schafte haar meer voordeel dan een gang naar de rechtbank. Een nogmaals hernieuwde poging, om P. van Nahuys te bewegen, de stukken over te dragen, liep weer vast in zijn ontwijkende antwoorden, waarbij hij zelfs de brutaliteit had, om aangaande de administratie de schout naar het armbestuur te verwijzen.⁷⁴⁾ Er zat dus niets anders op dan dat de commissie van toezicht zelf de zaak bij de rechtbank aanhangig maakte. Er gingen echter meer dan zes jaar overheen, voordat G.S. d.d. 1829.04.28 het gemeentebestuur autoriseerde, om de procedure tegen de douarière te beginnen, waartoe de raad der gemeente reeds d.d. 1823.04.24 besloten had.⁷⁵⁾ Na deze autorisatie zag het gemeentebestuur echter op tegen de kosten, zodat G.S. het gemeentebestuur moest aansporen, om de procedure aanhangig te maken of dit te laten doen door het armbestuur, dat krachtens het K.B. van 1824.05.26 gratis kon procederen.⁷⁶⁾

Uit het vervolg moeten we wel opmaken, dat de rechter alsnog een poging heeft gelast, om de zaak in der minne te regelen. C.S. deed aan partijen aanschrijving voor een conferentie in Oirschot op 20 juni 1831, waarvoor de douarière reeds een gemachtigde had aangewezen.⁷⁷⁾ Ofschoon aan het gemeentebestuur verzocht was, om te zorgen voor pennen en papier, is er geen document van deze conferentie bewaard. Vermoedelijk was het provisioneel besluit van 1822 reeds eerder als definitief beschouwd, omdat inmiddels voldoende was gebleken, dat de douarière haar beweerde recht niet kon bewijzen, zodat de conferentie enkel zal gehandeld hebben over de erkenning van het besluit van de zijde der douarière door de overdracht van de betreffende stukken. Het is echter nog de vraag, of alle stukken wel zijn overgedragen. De onroerende bezittingen van het gasthuis waren voldoende bekend. De daarop betrekking hebbende stukken waren moeilijk achter te houden. Met de stukken betreffende renten en pachten lag dat echter anders. Wij vermoeden, dat stukken dienaangaande zijn achtergehouden, want nog in 1843 bleek P. van Nahuys aanschrijvingen te doen tot invordering van renten verschuldigd aan het Sint-Joris-gasthuis. G.S. adviseerden daarom, om alle renten en pachten van het Sint-Joris-gasthuis, die volgens de wet van 1842.07.04 opnieuw in de hypothecaire registers moesten worden ingeschreven, te laten registreren op naam van het armbestuur.⁷⁸⁾

We kunnen wel zeggen, dat hiermee de juridische titanenstrijd volstreden was, om voor het Sint-Joris-gasthuis de mogelijkheid te scheppen, om weer volgens zijn oorspronkelijke bedoeling bestuurd en geëxploiteerd te worden. Deze mogelijkheid moest echter nog gerealiseerd worden.

Een doodlopende weg

Het vinden van de goede weg naar deze realisatie is blijkbaar erg moeilijk geweest. Achteraf kunnen we ons daarover verwonderen, omdat de uiteindelijk gevonden oplossing zo eenvoudig lijkt. Men had wel een beeld, hoe het in feite zou moeten worden, maar de juiste juridische structuur werd aanvankelijk niet onderkend. De bedoeling van de Oirschotse bevolking was, van het gasthuis een ziekenhuis te maken voor verpleging, die thuis moeilijk te realiseren was. Men kon zich zo'n verpleging niet voorstellen zonder zusters en dacht vanzelf aan de zusters Franciscanessen, die zich een halve eeuw daarvoor in Oirschot gevestigd hadden. Rector C.F. Snellaars van het Oirschotse moederhuis wees een diplomatieke weg.⁷⁹⁾ Het burgerlijk armbestuur beschouwde zich niet als de aangewezen instantie, om het gasthuis in die zin te beheren. Men wilde daarom het gasthuis voor f 3000,— verkopen aan de R.C. gemeente (= de parochie), wat echter op bezwaren stuitte van G.S., die een verklaring van twee deskundigen eiste, dat het bij een openbare verkoop niet meer zou opbrengen.⁸⁰⁾ Deze verklaring was natuurlijk niet te geven en ten einde raad besloot men het gasthuis publiek te verkopen, denklijk in de hoop, dat het kerkbestuur daarbij in staat zou zijn het gasthuis voor f 3000,— te kopen. Dit was niet reëel. Het gevaar was groot, dat het gasthuis door een buitenstaander gekocht zou worden en definitief aan zijn bestemming onttrokken. Het door P. Lemmens bij de commissie ingediende bezwaarschrift loog er dan ook niet om en men zag blijkbaar in, dat men zich op een heilloze weg bevond.⁸¹⁾ Het duurde echter nog meer dan twee jaar, voor men de goede weg vond.

Overdracht aan het R.K. armbestuur

Het besluit, om het Sint-Joris-gasthuis in wezen te laten en het beheer op te dragen aan het R.K. armbestuur, werd op zo'n onhandige wijze aan G.S. voorgelegd, dat deze het wel moesten afwijzen. Er was geen bereidverklaring van het R.K. armbestuur overgelegd, om het beheer op de bedongen voorwaarden te aanvaarden.⁸²⁾ Nadat in dit manco was voorzien, werd de overdracht d.d. 1848.02.11 door G.S. goedgekeurd.⁸³⁾

De voornaamste voorwaarden waren: "Het St. Joris Gasthuis zal worden ingerigt tot een zieken en verplegingshuis ten behoeve van alle noodlijdenden in de gemeenten, onverschillig tot welke godsdienstige gezindheid deze zouden behoren". "Het beheer zal moeten plaats hebben zoodanig, dat daardoor noch aan de Burgerlijke Gemeente, noch aan de algemeene armenkas eenig nadeel kan worden toegebracht". G.S. bevalen het gemeentebestuur aan, om toezicht te houden op de naleving van de bepalingen.

Reeds op 19 juli 1848 aanvaardden drie Oirschotse zusters "op het ten sterkste verzoek van den Eerw. Heer Deken A. Rovers alsmede van onze andere overheden" de verzorging van "zieken en oude vrouwen" in het Sint-Joris-gasthuis.⁸⁴⁾ Tot op de dag van vandaag zijn nog twee zusters betrokken bij de verzorging van de bejaarden.

Het beheer bleef toevertrouwd aan het R.K. armbestuur, totdat veranderde omstandigheden op het terrein van de bejaardenzorg een groots opgezette nieuwbouw noodzakelijk maakten. Dit was tevens een ongezochte gelegenheid, om een nieuwe juridische constructie op te zetten.

De huidige bestuursvorm

De lang voorbereide plannen voor de renovatie van het Sint-Joris-gasthuis waren in het begin der zestiger jaren in zo'n vergevorderd stadium, dat het opportuun werd geoordeeld de nieuwe bestuursvorm te realiseren.

Op 25 maart 1963 werd bij notariële akte de "Stichting Sint Joris" opgericht. Vanwege de continuïteit werd het bestuur aanvankelijk bemand door meerdere leden van het R.K. armbestuur, maar de stichting ging verder een onafhankelijke weg. Na de aanloopperiode werd een wijziging in de statuten doorgevoerd bij notariële akte d.d. 1979.05.29.

Het lijkt zinvol de grondgedachten van deze statuten, voornamelijk met betrekking tot de bestuursopzet, te vergelijken met de grondgedachten, die wij in indringende arbeid hebben opgespoord als oorspronkelijk. Het is daarbij nodig te bedenken, dat de instanties, die bij de oorspronkelijke bestuursopzet betrokken waren, niet meer in die kwaliteit bestaan. De heer van 1333 was de hoogste plaatselijke instantie van burgerlijk bestuur.

Het kapittel was de kerkelijke instantie, die met een quasi-bisschoppelijke bestuursmacht bekleed was in Oirschot en verschillende parochies in de omgeving.

Het doel van het Sint-Joris-gasthuis bij zijn oorsprong was, het geven van verzorging aan "ingezetenen en vreemde armen" d.w.z. aan degenen, die het meest verzorging nodig hadden, in die tijd voornamelijk pelgrims.

Artikel 2.1 van de huidige statuten bepaalt als doel "om aan ouderen, bejaarden en verzorgingsbehoevenden ... huisvesting, gepaard met gehele of gedeeltelijke verzorging en eventuele verpleging te bieden".⁸⁵⁾

Evenals het oorspronkelijke heeft het huidige "Huize Sint Joris" een kapel en een rector voor de geestelijke verzorging van de bewoners.

Wat het bestuur betreft bepaalt artikel 5.2: "Een van de bestuursleden wordt benoemd op voordracht van het kerkbestuur van de Rooms Katholieke parochie van de heilige Petrus te Oirschot". Als bestuurslid namens het kerkbestuur heeft zitting (thans emeritus-) pastoor J.A. Jilissen.

Artikel 16.3 bepaalt: "Besluiten tot wijziging van de artikelen 1, 2, 5 en 16 zijn niet van kracht dan nadat daarop de schriftelijke goedkeuring is verkregen van de bisschop van 's-Herogenbosch".

Artikel 4.3 bepaalt: "Indien door welke oorzaak dan ook geen bestuursleden meer zijn, zijn burgemeester en Nethouders der gemeente Oirschot bevoegd uien We bestuursleden te benoemen of de stichting te ontbinden".

Daarnaast heeft, ofschoon dat niet statutair bepaald is, tot nu toe steeds de gemeentesecretaris zitting in het bestuur.

Een lange en moeizame weg, die wij in spanning hebben gevolgd, heeft tot dit resultaat geleid..

Het oorspronkelijke doel, het Oirschots belang, het bestuur door kerkelijke en burgerlijke gezagsdragers en "goede mannen" zijn hier in een aan de tijdsomstandigheden aangepaste versie aanwezig in een evenwichtige synthese.

BESLUIT

S

Mensen van onze tijd gaan ervan uit, dat juridische zaken tot in de puntjes schriftelijk zijn vastgelegd. Wij leven in een maatschappij van geschreven recht. Elke verandering in het rechtssysteem moet eerst schriftelijk worden geformuleerd. Eeuwenlang was dit niet zo. De middeleeuwse westeuropese maatschappij was een maatschappij van gewoonterecht. Gewoonterecht was er niet, maar groeide naar omstandigheden. Een schriftelijk vastlegging van het gewoonterecht was in zekere zin het einde daarvan.⁸⁶⁾

De bestuursvorm van het Sint-Joris-gasthuis is in het verleden vermoedelijk nooit schriftelijk vastgelegd. Enkele grondgedachten daarvoor waren zo vanzelfsprekend, dat zij - ofschoon niet geformuleerd - leefden in het bewustzijn van de Oir-

schotse bevolking. Slechts in het feitelijk optreden kwam een bepaalde bestuursvorm naar voren. Stilzwijgend werd deze aanvaard, indien hij in overeenstemming was met het rechtsbewustzijn van de gemeenschap. Indien hij daarmee in strijd was, werd hij afgekeurd, maar pas bij grote afwijking kwam die afkeuring min of meer naar buiten.

Al werd deze afkeuring dan ook slechts schoorvoetend geuit, toch bleef het oordeel van de gemeenschap over het al dan niet in overeenstemming zijn met het rechtbewustzijn levendig, zodat het als de nood hoog was en de omstandigheden gunstig, als een knop in de lente kon openbreken tot de bitter nodige actie.

Het rechtsbewustzijn van de Oirschotse bevolking aangaande haar Sint-Jorisgasthuis heeft eeuwen van misgroei en onderdrukking overleefd, om uiteindelijk tot een resultaat te leiden, dat niet formalistisch a priori was vastgesteld, maar passend in de tijdsomstandigheden beantwoordde aan haar diepste verlangens, zoals dat beschreven werd door het opgeheven bureau van weldadigheid. s⁷⁾ Na het brandmerken van het toenmalige wanbeheer luidt het in dit schrijven: "... over alle hetwelk, en niet zonder rede, de inwoonders van deze gemeente van alle oude tijden hun uiterste misnoegen hebben aan den dag gelegd, en vuurig verlangd, dat dit gesticht, voor zoo veel de omstandigheden van tijd en de inkomsten van hetzelfde toelaaten, volgens de intentie van de fondateurs mogt worden in voege gebracht".

NOTEN

INLEIDING

1. L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, Sint-Michiëlsgestel 1876, deel V, blz. 349.
2. Bij het schrijven van mijn artikel "Het Sint-Joris-gasthuis tien maal bejaard" in Campinia jrg. 13, nr. 49 (april 1983), blz 64-91 veronderstelde ik in noot 10, dat in 1649 de oprichtingsakte van het beneficium destijds nog in het archief der familie van Merode aanwezig was. Bij een minutieus onderzoek in het familiearchief van Merode, aanwezig in het A.R.A. te Brussel, bleek ook nu nog de originele akte van goedkeuring van de oprichting d.d. 1336.07.18, practisch gelijk te stellen met een oprichtingsakte, aanwezig te zijn onder nr. F-909-2. Over deze akte wordt verder nog uitgeweid.
3. Deze akte is slechts bekend uit enkele opwinningen en wordt later besproken.
4. A.R.A. Brussel, archief der familie van Merode, inv. nr. L.A. 1252.
5. Koopakte in afschrift. Oud administratief archief van Oirschot, vrl. inv. nr. 978.
5. Schutjes, Bisdom 's-Hertogenbosch, V, blz 349.

1 THESE

7. A.M. Frenken, Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot, 's-Hertogenbosch 1956, blz. 263-267.
8. A.R.A. Brussel, archief der familie van Merode, inv. nrs. F-909-2 en 4. Het voor ons onvoorstelbare feit, dat een besluit van de bisschop door de aartsdiaken wordt goedgekeurd, wijst wel op de zeer sterke en zelfstandige positie, die deze functionaris zich als het ware naast de bisschop had weten te verwerven.
9. Frenken, Documenten, blz. 276, noot 27. De akte van naasting van het Oirschotse kapittel door de staten generaal is afgeschreven in het register van Dooren - van Baar, blz. 625-629.
10. Zie noot 2.
11. Prot 1499, fol XXIVb^v: 1532, tol. LXVIII C.V.; 1535, tol XLI b.
12. A.R.A. Brussel, archief der tam. v. Merode, inv., nr. LA. 1252.
13. R.v.D.v.B., blz. 75-78.
14. Het register van Dooren van Baar is vermoedelijk aangelegd door secretaris Aert Stzraets, die voordien ook kapittelnotaris was, kort vóór 1600. (Hij stierf in 1601). Later zijn er nog enkele belarvirijke akten in afschrift bijgevoegd, zoals de akte 'vuil naasting van het kapittel door de staten wiet aal tiri 1649
15. Oirschots sebenenprotocol van 1494, tol. VI11 e.v.v., gepubliceerd 10, nr 37 (april 1980), blz. 47-50. Ravondepot Oirschot, charter nr. 1394:2.01.

NTITIWSE

17. R. Richardson, Geschiede der Familie von Merode, Praag 1877, deel I, biz. 155. Ik opvolging van Rycalt III werd gemeinoreerd in J. Lijten, "De Merode's in Oirschot 1410-1672", in Campinia jrg. 11, nr. 42 juni 1982), blz. 69-89. Over de opvolging van Rycalt III ben ik daar enigszins vaag moeten blijven. Sindsdien werd echter een afschrift van het delingscontract d.d. 1533.08.13 tussen Hendrik I en Rycalt IV gevonden, dat gesloten werd te Brussel en dezelfde dag door de Raad van Brabant bekrachtigd. O.A.A.O., vrl. inv. nr. 8285. Hierop is de volgende samenvatting gebaseerd.
18. A.R.A. Brussel, arch. der fam. v. Merode, inv. nr. V.O. 183.
19. Oirschots schepenprotocol van 1538, fol. LXXVI.
20. Oirschots schepenprotocol van 1540, fol LXXIIv.
21. Zie noot 15.
22. Oirschots schepenprotocol van 1541, fol. IX.
23. J. Lijten, Het Sint-Joris-gasthuis tien maal bejaard, blz. 8.
24. idem, blz. 7.
25. Oirschots schepenprotocol van 1540, fol LXXXIII.
26. Oirschots schepenprotocol van 1556, fol. Cl.
27. O.A.A.O., vrl. inv. nrs. 756 en 1503.
28. R.A.N.B., Archief kapittel Oirschot, 1166, nr. 39.

29. Frenken, Documenten, blz. 253. Frenken dateert deze statuten in 1446, steunend op een hier en daar corrupt "registertje". In mijn bijdrage "De Oirschotse kapittelstatuten van 1446?", in *Campinia* jrg. 10, (1980), blz. 40 meen ik aan de hand van een meer betrouwbaar afschrift te hebben aangetoond, dat deze statuten van 1496 zijn.
30. H.J. Domsta, *Geschiede der Enrsten von Merode im Mittelalter*, 1 Band, Duren 1981, blz. 196.
31. R.A.N.B., *Collectie Cuypers - van Velthoven*, inv. nr. 1555.
32. Deze overdracht werd d.d. 1556.04.30 goedgekeurd door koning Philips II als hertog van Brabant en d.d. 1556.05.09 door Hendrik van Merode, de patronen van het Oirschotse kapittel. A.R.A. Brussel, arch. der fam. v. Merode, inv. nr. V.O. 183.
33. Er is geen stuk bekend betreffende deze huwelijkssluiting, maar tijdens het proces, dat zijn broer Hendrik na zijn dood tegen zijn weduwe aanspande, stond ook het huwelijk ter discussie. Hierover werd door de kerkelijke rechtbank d.d. 1564.10.15 uitgesproken, dat Rycalt bij zijn dood in 1559 kerkelijk gehuwd was met Geertruyd de Crom. Dr. G. Bannenbergh, A. Frenken en H. Hens, *De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek in de 15de- en 16de-eeuwse registers van het aartsdiakenaat Kempenland*, deel II en supplement, Nijmegen 1970, blz. 201.
34. Vermoedelijk was Rycalt V toen nog minderjarig, want nadat in voorgaande jaren, hangende de procedure, de schepenen waren benoemd "van 's hooffs wegen", werden na de uitspraak in het proces op die dag de nieuwe schepenen "vanwege de weduwe geset tot wethouderen". Oirschots schepenenprotocol van 1569 B, blz. I.
35. De oudere broers van Hendrik, Jan en Maximiliaan, waren toen reeds overleden. Hendrik volgde op krachtens testament van Rycalt V d.d. 1587.05.01 A.R.A. Brussel, arch. der fam. v. Nierode, inv. nr. F-754.
36. Oudste doopboek van Oirschot, blz. 73 en 79.
37. Richardson, *Geschiede*, blz. 240.
38. Frenken, Documenten, blz. 266.
39. Frenken, Documenten, blz. 204.
40. Frenken, Documenten, blz. 270.
41. Frenken, Documenten, blz. 204.
42. Register van Dooren - van Baar, blz. 625-629.
43. Deze lijst is slechts bekend uit een ca. 1800 vervaardigd afschrift. O.A.A.O., vrl. inv. nr. 1837.
44. Archief van het Sint-Joris-gasthuis, ongenummerd.
45. idem, ongenummerd.
46. idem, vrl. inv. nr. 1498.
47. idem, vrl. inv. nr. 3375.
48. idem, ongenummerd.

III SYNTHESE

49. Resolutieboek van het gemeentebestuur 1803/09, fol. 161v^o, vergadering van 1807.07.31, art. 2.
50. Resolutieboek, fol. 211, verg. d.d. 1809.06.03, art. 2.
51. Brief van de douarière aan het bureau d.d. 1812.02.17. Arch. bur. vrl. inv. nr. 5257.

52. Archief commissie van toezicht, vrl. inv. nr. 5345, stuk nr. 2.
53. Notulenboek bureau van weldadigheid, blz. 2, vergadering d.d. 1811.12.16.
54. idem, blz. 12, verg. d.d. 1812.01.04/09.
55. idem, blz. 22 e.v. alsook vrl. inv. nr. 5257.
56. idem, blz. 26-30.
57. idem, blz. 44, verg. d.d. 1812.12.30.
58. idem, blz. 51, verg. d.d. 1813.04.07.
59. idem, blz. 52, verg. d.d. 1813.04.14.
60. idem, blz. 55, verg. d.d. 1813.05.26 en 1813.06.16.
61. idem, blz. 65, verg. d.d. 1813.09.15.
62. Minuutbrief in het archief van het bureau, vrl. inv. nr. 5882.
63. Een beslissing van G.S. is niet gevonden, maar deze overdracht wordt vermeld in het rapport van 1820, vrl. inv. nr. 5345, stuk nr. 1.
64. Arch. Comm. Tvz., vrl. inv. nr. 5345, stuk nr. 1.
65. De commissie van toezicht bestond uit B. en W. met het burg. armbelt.
66. A.C.Tvz., vrl. inv. nr. 5345, stuk nr. 2.
67. A.C.Tvz., vrl. inv. nr. 4047, stuk nr. 9, d.d. 1821.08.25.
68. idem, stuk nr. 10, d.d. 1821.12.03.
69. idem, stuk nr. 11, d.d. 1821.12.10.
70. idem, stuk nr. 12, d.d. 1821.12.24 en nr. 13, d.d. 1822.01.07.
71. idem, stuk nr. 14.
72. idem, stuk nr. 15, d.d. 1822.06.07 en nr. 16, d.d. 1822.07.30.
73. idem, stuk nr. 17, d.d. 1822.09.16.
74. idem, stuk nr. 18, d.d. 1822.10.15 en nr. 19, d.d. 1822.12.16.
75. idem, stuk nr. 20.
76. idem, stuk nr. 21, d.d. 1829.10.09.
77. idem, stukken nrs. 22 en 23, d.d. 1831.06.14.
78. idem, stuk nr. 24, d.d. 1843.07.03.
79. Zr. Domitilla van Delft, Klooster Nazareth Oirschot, Oirschot 1966, blz. 351.
80. A.C.Tvz., vrl. inv. nr. 3178, stuk nr. 1, d.d. 1845.01.17.
81. idem, stuk nr. 2, d.d. 1845.03.08.
82. idem, stuk nr. 3, d.d. 1847.12.24.
83. idem, stuk nr. 4.
84. Mermorieboek der zusters, blz. 158. Arch. Sint-Joris-gasthuis, ongen.
85. Een exemplaar van de huidige statuten werd door de directie welwillend ter beschikking gesteld.

BESLUIT

86. John Gilissen, *La coutume*, Turnhout 1982, blz. 25 e.v.
87. Archief bureau van weldadigheid, vrl. inv. nr. 5882.

II. STAMLIJST VAN DER AA

door N. van Cuijck

1. Veraa, Joannes
z.v. Laurentius
ged. Breugel
geh. I: Oirschot 24-1-1712 met Margriet, d.v. Peter Jan Dielis Smits en Maria
Petrus van den Hagelaar, ged. Best 1-3-1689
kind: Josephus, ged. Best 10-8-1715
geh. II: Oirschot 27-2-1718 met Cornelia, d.v. Tilmannus van Dijck en
Joanna Dirk Hermans, ged. Best 20-10-1685
kinderen (allen gedoopt Best):
Laurentius, ged. 25-8-1719
Joanna, ged. 20-3-1722
Tilmannus, ged. 29-1-1725
Franciscus, zie no. 2
2. van der Aa, Franciscus
z.v. Johannes en Cornelia Tilmannus van Dijck
ged. Best 25-4-1728
geh. Oirschot 17-8-1760 met Jenneke d.v. Aart van Roij en Clara Petrus van
Laarhoven, ged. Best 27-5-1730
kinderen (allen gedoopt Best):
Cornelia, ged. 21-9-1761
Arnoldus, ged. 30-1-1764, geh. 16-2-1800 met Hendrien Jan
Storms
Clara, ged. 20-5-1765, geh. 22-10-1786 met Joannes Nicolaas
Vogels
Laurentius, zie no. 3
Joannes, ged. 23-10-1769, geh. 10-11-1799 met Catharina
Hendrik de Crom
3. Veraa, Laurens
z.v. Francis en Joanna Arnoldus van Roij
ged. Best 26-8-1767
geh. Oirschot 29-11-1795 met Willemijn, d.v. Hendrick Schepens en
Christina Wilhelmus van Croonenburgh, ged. Best 26-9-1765

kinderen (allen gedoopt Best):

- Joanna Maria, ged. 13-10-1796, geh. 21-2-1819 met Johannes
Cornelis Gijsbert Habraken
Christianus, ged. 29-7-1798, geh. Best 10-5-1823 met Joanna
Johannes Latijnhouwers
Cornelia, ged. 19-12-1800, geh. Best 18-2-1832 met Lambertus
Johannes van den Akker
Joannes, zie no. 4
Henrica, ged. 2-5-1805
Franciscus, ged. 22-1-1807
4. van der Aa, Joannes
z.v. Laurens en Wilhelmina Scheepens
ged. Best 25-2-1803
geh. I: Oirschot 6-6-1830 met Anna, d.v. Nicolaas van Collenburg en
Barbara van Nunen, ged. Oirschot 4-9-1806
kinderen: Willemijn, geb. Oirschot 31-10-1831, geh. Best 14-6-1861 met
Martinus Johannes van den Biggelaar
Bernardus, geb. Oirschot, 2-3-1834, overl. 26-4-1834
Bernardus, geb. Oirschot, 26-1-1836, geh. Best 1-6-1871 met
Anna Maria Essens
geh. II: Oirschot 29-1-1875 met Allegonda Roefs
kinderen: Lamberdien, geb. Best 14-4-1839, geh. Best 5-6-1873 met Adriaan
Hendricus Raaijmakers
Maria, geh. Best 24-3-1845, geh. Best 8-6-1881 met Joannes
Joannes van Rooij
Kornelis, geb. Best 6-3-1842, geh. Oirschot 13-7-1877 met
Gerardina van Overdijk
Laurens, zie no. 5
 5. van der Aa, Laurens
z.v. Johannes en Anna van Kollenburg
geb. Best 5-6-1848
geh. Oirschot 5-6-1881 met Maria Barbara, d.v. Johannes van Hout en Anna
Maria Latijnhouwers, geb. Oirschot 3-12-1852
kinderen (allen geboren Best):
Anna, geb. 15-9-1882
Maria, geb. 21-2-1884
Joannes Jan, geb. 17-4-1886
Joanna, geb. 2-1-1888
Joanna, geb. 22-6-1889, geh. met Gerardus van der Schoot

Martinus, zie no. 6
 Catharina, geb. 22-6-1893
 Lambertus, geb. 1-3-1896
 Wilhelmina, geb. 1-8-1898

6. van der Aa, Martinus

z.v. Laurens en Barbara van Hout
 geb. Best 26-5-1891
 overl. Oirschot 28-8-1980
 geh. Oirschot 5-11-1923 met Lucia Cornelia van Zeist, geb. Oirschot
 6-7-1893 overl. 2-4-1976
 kinderen (allen geboren Oirschot)
 Laurentius Joannes, geb. 13-9-1924
 Cornelia Barbara, geb. 13-11-1925, overl. 17-1-1927
 Barbara Anna, geb. 2-6-1927
 Cornelius Joseph, geb. 31-3-1930, overl. 3-6-1930
 Cornelia Theresia Gerarda, geb. 26-3-1931
 Johannes Laurentius, geb. 21-9-1932
 Johannes Martinus Henricus, geb. 24-6-1934, overl. 16-9-1939

III. O.L. VROUW VAN DE H. EIK, GRAVURE VAN G. COLLAERT

door A.P.A.M. Spijkers

In de loop van dit jaar signaleerde de bibliothecaris van het streekarchief in een veilingcatalogus een "gravuur van Collaert" met als onderwerp de aanbidding van O.L.V. van de H. Eik in Oirschot. Deze prent, waarvan u hiernaast een afbeelding ziet, werd vervolgens voor onze historisch-topografische collectie aangekocht. Het is een kopergravure van de hand van Guillaume Collaert met een afmeting van 36,5 x 26,7 cm.

Guillaume Collaert stamde uit een geslacht van vermaarde Antwerpse graveurs, die behoorden tot de school van Philip Galle, de man die door Delen de grootste graveur-uitgever van de 16e eeuw na Plantijn werd genoemd en wiens atelier het middelpunt van de Antwerpse prentkunst vormde tot ver in de 17e eeuw.¹⁾ Van de Collaerts is Adriaan, die met een dochter van Philip Galle was gehuwd, het meest bekend. Daarnaast komen we als graveur drie Collaerts tegen met de voornaam Johannes, een Carel en een Roeland.²⁾

Guillaume zou rond 1600 zijn geboren als zoon van Jan (of Hans) de jongere (1566-1628). Hij zou dan een broer zijn van Jan III en een neef van Adriaan. In 1627 werd hij in het St. Lucasgilde opgenomen en hij moet zijn gestorven in of kort voor 1666. In naslagwerken worden betrekkelijk weinig van zijn gravures genoemd: het bezoek van Elisabeth aan Maria, de Reuk (naar N. van der Horst) en een ruitertportret van de Kardinaal Infant van Spanje.³⁾ Van Heurck noemt nog: O.L.V. van Luxemburg, St. Thomas a Villanova, een doodsprent en een prent van het kind Jezus temidden van dansende meisjesfiguren. Daarnaast zijn enkele door hem geïllustreerde boeken bekend: van Michaël Hoyer, "Flammulae Amoris S.P. Augustini", uitgegeven te Antwerpen in 1629, en "Het leven ende miracelen van den H. Philippus Neri" van Vernimmen, uitgegeven te Brussel in 1644. Bovengenoemde prent van de Reuk is eveneens uit een boekwerk afkomstig en wel "Le tombeau des délices du monde" van Jean Puget de la Serre, Brussel, 1630.⁴⁾ Behalve als graveur was Guillaume Collaert werkzaam als verkoper van prenten. Zijn nalatenschap omvatte o.a. een voorraad van maar liefst 68.947 exemplaren.⁵⁾

Een globale datering van de gravure is mogelijk door een zinsnede onderaan: "Den Doorluchtichsten en Hooghweerdichsten Heer Jacobus Artsbisschop van Ephesien Apostolicke Vicaris". Hiermee is bedoeld Jacobus de la Torre. Deze werd in 1657 benoemd tot eerste apostolisch vicaris voor het bisdom 's-Hertogenbosch, waarvan de bisschopszetel sinds het overlijden van bisschop Bergaigne in 1647 vacant was. Omdat een vrije uitoefening van de katholieke gods-

Goodts Moeder, dije om troost da&mhaha te „lheuen
Tot VIRSCHOT tryhen j/room Linext d quaempt ogghedreuen:

En niet en hebt vermijet etonnooP herdere ham-
Dije u bracht bij den Eyck, omtrent den watercant-

En'hoon goede hen, tot 1174-e9 10j; vermeerere
1.) ick-wils, qa2'en plaets in kerck, tot-kuier eeren;

Sijt t'elckere, ijs weerom, door een verhorghen cracht-
Sander toedoen van menfib tot uwen Eüick gebracht.

Dus weesi" aihier, gegroet MARIA, IlerJt ier craneken
Der zeken medecun ll cornzen u bedancken

Dat ghz/ ons hebt „gebaert Goots eetut foon :
Buit voor ons, dat hzif t a'eeuwicheijt- ons con .

Der Dapryne & HoMleerdiet Heer Ar-Bry: f. War. Erticif. ii
een „adre, kg a vee, 42- heek ver ent tim Yeeeyder rare

dienst in het Staatse gebied niet mogelijk was, wilde Rome geen opvolger aanstellen. Vóór de benoeming van De la Torre was het bestuur waargenomen door de kapittelvicaris Hendrik van den Leemputte, die in 1657 kwam te overlijden. De la Torre resideerde in Brussel. Wegens de achteruitgang van zijn geestelijke vermogens werd het vicariaat echter tot zijn dood in 1661 vanuit Antwerpen waargenomen door Judocus Houbraken als vicaris-generaal.⁶⁾ Dit alles betekent dat de gravure moet zijn vervaardigd rond 1660.

Een verband tussen het kerkelijk bestuur vanuit Antwerpen en de herkomst van de prent wil ik overigens niet direct veronderstellen. Antwerpen was immers reeds lang een van de belangrijkste centra van de prentkunst in Europa en sinds de Contra-Reformatie de devotieprent was gaan gebruiken als middel om bij de bevolking het katholieke geloof te bewaren, nam de productie van dit soort prenten in Antwerpen een enorme omvang aan.⁷⁾ Ook onze prent is daarvan een voortbrengsel.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de voorstelling zelf.

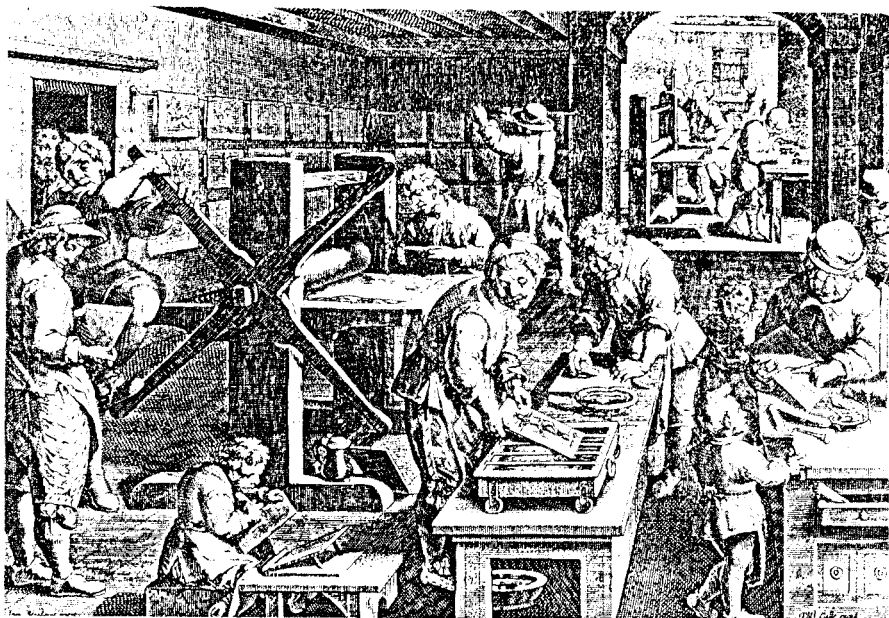
Deze heeft een opzet zoals men die ook bij andere devotieprenten kan aantreffen. Met het originele madonnabeeld vertoont de prent slechts een oppervlakkige gelijkenis mede door het kleed waarin het is afgebeeld.

Daarnaast zijn er echter een aantal details die voor de plaatselijke situatie interessant zijn.

Op de voorgrond zien we een aantal vrome lieden geknield rond het beeld en een viertal regulieren, die naar hun habijt te oordelen Augustijnen zijn. Dit komt overeen met het feit dat de parochie van Oirschot tussen 1633 en 1675 door een pater Augustijn nl. Bartholomeus van der Veken werd bediend. Gedurende zijn pastoraat werd hij door verschillende van zijn ordegenoten terzijde gestaan.⁸⁾ Wellicht is de gravure in opdracht van deze orde gemaakt. Op de achtergrond onderscheiden we links de vondst van het mirakelbeeld in de Beerze (in de tekst Aa genoemd). Daarnaast de eik waar mensen om genezing komen bidden. Achter de eik staat een gebouwtje dat de stenen kapel moet voorstellen, die Johannes Daems kanunnik van het St. Pieterskapittel in 1606 had laten bouwen uit dankbaarheid voor een wonderbaarlijke genezing. Toen de gravure werd gemaakt, bestond deze kapel al niet meer. In 1649 werd hij door de protestanten afgebroken en werd de eik geveld.⁹⁾

Rechts zien we een processie zoals die voorheen gebruikelijk was geweest op de zaterdag voor 24 juni, de dag waarop het beeld volgens de legende in 1406 was gevonden. Naast de processie is ook een tweewielige huifkar afgebeeld. Mogelijk die van de pastoor, want de afstand tussen het dorp en de kapel was zo groot dat hij zich er met paard en wagen heen begaf.¹⁰⁾ Duidelijk wordt uit deze beschrijving wel, dat de maker van de prent de bedoeling had de herinnering aan de vroegere geloofsbeleving in een moeilijke tijd bij de mensen levend te houden.

Met deze gegevens moeten we op dit moment volstaan. Wanneer we over aanvullende gegevens beschikken, zullen we de lezers van Campinia daarover zeker informeren.

*Werkplaats van koperplaatdrukkers, 16e eeuw.
Kopersnede door Philips Galle, naar Joann. Stradanus.
(Koninkl. Bibliotheek, Brussel)*

NOTEN

1. P.T.A. Swillens, *Prentkunst in de Nederlanden tot 1800*. Utrecht z.j., blz. 58-59.
A.J.J. Delen, *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas et dans les provinces belges des origines jusqu' a la tin du X VIIIe siècle*, Tome II: Le XVIe siècle. Paris 1935. blz. 99.
2. U. Thieme en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Band VII. Leipzig z.j., blz. 210-211.
Ch. Kramm (De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van den vroegsten tot op onzen tijd, deel I. Amsterdam 1857, blz. 253) noemt Willem, een zoon van Jan de Oude. Zo ook A. von Wierzbach (NiederHndisches Kijnstler Lexikon, Band 1, Wien/Leipzig 1906, blz. 316), al zegt deze dat er nog een oudere Jan Collaert is geweest. Met deze Jan de Oude is dezelfde bedoeld die bij Thieme-Becker voorkomt als: "der jjiingere Hans oder Jan Colaert. Ook Delen noemt hem Jan Collaert de Jongere (a.w., blz. 101).

3. F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700*. Amsterdam 1949, blz. 207; met verwijzingen naar de eerder genoemde lexicons.
4. M. Funck, *Le livre beige à graveurs, guide de l'amateur de livres illustrés, imprimés en Belgique avant le XVIIIe siècle*. Paris/Bruxelles z.j. p. 221, 239. Kramm kende de herkomst van "De Reuk" niet. Zijn opgave is door Wierzbach en anderen overgenomen.
5. E.H. van Heurck, *Les images de dévotion Anversoises du XVIe au XIXe siècle*. Anvers 1930, blz. 8. Blijkens A. Spame, *Das kleine Andachtsbild vom XIV bis zum XX Jahrhundert*. München 1930, blz. 138, zijn er veel meer prenten van Guillaume Collaert geweest dan de hier genoemde.
6. L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, deel II. St. Michielsgestel 1872, blz. 128 e.v.. L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw*, deel V. Amsterdam 1964, blz. 914.
7. W.H.Th. Knippenberg, *Devotionalia, beelden, prentjes, rozenkransen en andere religieuze voorwerpen uit het katholieke leven*. Eindhoven 1980, blz. 53-55. Van Heurck, a.w., blz. 8. M. de Meijer, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900*. Amsterdam 1970, blz. 50-52.
8. W.Th. Riswick, *Een statie der Augustijnen te Oirschot?*, in: *Brabants Heem*, IV (1952), blz. 18.
9. P.J. Margry, *Bedevoartsplaatsen in Noord-Brabant*. Eindhoven 1982, blz. 235.
10. J.A.F. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*. Amsterdam 1909, blz. 346.

IV.

OIRSCHOTSE GEDICHTEN

door Toke van de Ven - Lommers

EVEN TERUG

'k Neem U heden even mede
Naar de jaren dertig terug
Crisisjaren en die waren
Voor veel mensen hard en stug.

'k Zal U leiden door de tijden
Hoe het vroeger is geweest
Geen verwijten maar de feiten
Komen terug weer in mijn geest.

Uit de veren in de kleren
In het vroege morgenuur
Niets te duchten zuiv're luchten
Alles was nog puur natuur.

't Was veel werken trouw ter kerke
's Zondags leek de kerk te klein
Armen, rijken lieten blijken
Dat men daar geweest moest zijn.

's Winters glijden schaatsen rijden
Meestal konden w' op 't kanaal
Daar te zwieren gaf plezieren
IJspret voor ons allemaal.

Touwtje springen liedjes zingen
Spelen in de ronde kring
Aftelrijmpjes vol geheimpjes
Bij de meisjes onderling.

Capriolen op de scholen
Haasje-over werd gespeeld
Hakke-tollen schiete-bollen
Samen werd de buit gedeeld.

Auto's waren in die jaren
Nog maar zelden in 't verkeer
Maar wij zagen paard en wagen
Door de straten heen en weer.

's Zomers meldden d' korenvelden:
"D' oogst staat lonkend op het land"
Mannen maaiden vrouwen draaiden
Om de korenschoof een band.

En de kleren van de heren ...
Waren degelijk keurig net
Laken jasje vlinderdasje
Op het hoofd een hoed of pet.

Zwarte sokken klompenblokken
Rode zakdoek, blauwe kiel
Streepkatoenen boezaroenen
't Hoorde bij de boerenstiel.

Alle vrouwen lange mouwen
Rokken bijna tot de grond
En corsetjes keurig netjes
Schorten van mooi Brabants bont.

Nijv're vrouwen weefgetouwen
Spinnen van de schapenwol
Weven, breien tussenbeie
Men had steeds de handen vol.

Strooien hoedjes kwamen zoetjes
Mutsen droeg men toch het meest
Regelmatig fier en statig
Met de poffer naar het feest.

Mensen waren in die jaren
Ondanks crisis toch tevreê
Wat het leven had te geven
Daar was men gelukkig mee.

Aandacht schenken terug te denken
 Aan de tijden van weleer
 'Was wel heerlijk maar 'k zeg eerlijk:
 "Zo hoeft het nu ook niet meer".

'k Nam U mede naar 't verleden
 Maar wij leven dus vandaag
 Is men heden ook tevreden?
 Kijk, dat is nu maar de vraag!

V. IETS OVER DE LUIDKLOKKEN IN DE KERKTOREN VAN ZEELST*

door Jacq. Bijnen

*"Wie met gewijde klokken schiet,
 hij wint de oorlog niet."*

Overall in ons land zijn torens, en in bijna alle torens hangen klokken. Zij laten hun bronzen stemmen klinken, die tot ver in de omtrek hoorbaar zijn. In de toren van Zeelst delen drie klokken in het wel en wee van de parochie. De oudste van dit drietal telt ruim vier eeuwen. Zij dateert uit 1551 en werd gegoten door de Mechelse klokkengieter Peeter van den Ghein. De twee andere klokken kunnen aan deze ouderdom niet tippen, zij tonen ons het jaartal 1948. Beide laatstgenoemde klokken nemen de plaats in van twee voorgangers die tijdens de oorlog door de Duitse bezetter in beslag werden genomen.

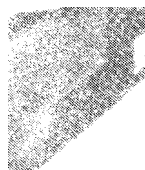
Eind 1942 was de Duitse weermacht in het hele land doende de kerkklokken te vorderen. Na omsmelting gebruikten zij het klokspijs om er oorlogstuig van te gieten. Door verschillende kerkelijke en burgerlijke instanties is toen nog geprobeerd de oudste klok van Zeelst te behouden, hetzij als monument, hetzij als gemeentelijke alarmklok. Alles echter tevergeefs. In elke gemeente mocht slechts één klok blijven om te kunnen dienen als alarmklok. Hiervoor was voor de gemeente Veldhoven een klok van het kerkdorp Veldhoven aangewezen, met zijn 340 kilo de lichtste van de beschikbare klokken. Aanvankelijk mocht in gemeenten met ver uit elkaar liggende afzonderlijke dorpen voor elk dorp één klok, de kleinste, achtergelaten worden. Maar enkele dagen na het eerste opeisingsbevel werd deze uitzonderingsregel vervallen verklaard: slechts één klok in elke burgerlijke gemeente was toegestaan.

Op woensdag 30 december 1942 om circa 12 uur toog een ploeg arbeiders aan het werk. Zonder dat zij zelfs ook maar een machtiging konden tonen, takelden zij, zonder pardon, de klokken uit de toren. Alle bezwaren werden terzijde geschoven onder het motto: ze moeten toch weg. Hoe grondig deze inbeslagname door de bezetter was voorbereid, bleek toen de volgende dag ook nog de klokjes van de pastorie en het liefdegesticht werden afgehaald. In de tijd dat de vijf klokken onder de toren stonden om te worden afgevoerd werd het klokje van de zusters door onbekenden weggehaald en verstopt. Op 13 januari 1943 werden de vier klokken overgebracht naar de opslagplaats te Tilburg. Later dook het weggenomen klokje weer op. Na melding hiervan aan de betreffende instantie mocht deze

klok worden behouden en zelfs in de toren worden gehangen: na enige tijd werd dit klokje echter omgeruild voor een nog kleiner.

Kort na de bevrijding bereikte de pastoor het bericht dat de grootste klok van Zeelst, die van Peeter van den Ghein, behouden was gebleven; dat was een geweldige meevaller.

In juni 1947 is door de parochianen geld ingezameld voor een nieuwe klok, als cadeau bij gelegenheid van het zilveren priesterjubilé van pastoor Van Welie. Met veel enthousiasme werd hiervoor 5500 gulden bijeengebracht. Aangemoedigd door het goede onthaal van deze actie bij de parochianen, besloot het kerkbestuur twee nieuwe klokken te bestellen. De totale kosten zouden, inclusief twee luidassen met wielen, beugels, staaldraad, luidtouwen en montage, 11.900 gulden gaan bedragen. Op zondag 7 november 1948 waren de klokken gereed en werden zij door deken Van de Ven gewijd.

*De Zeeister luidklok
uit 1551
(foto: keg, Bijnen,
Oerle)*

De grootste van deze twee klokken heeft het opschrift:
"Campana pristina abducta A.D. MDCCCXXXII, parochiani me, Willibrordum dictam nomine, Bernardo van Welie paracho quinto sacerdotii lustro peracto dono dederunt A.D. MDCCCXXXVIII".

(vertaald: Nadat de eerste klok was weggevoerd in het jaar 1942, hebben de parochianen mij, Willibrord genaamd, aan pastoor Bernard van Welie kado gegeven bij het voltooiën van het vijfde lustrum van zijn priesterschap, in het jaar onzes Heren 1948).

Op de tweede klok staat de tekst:
"St. Jan. Praedecessore obmutescente, alter ego Johannes, sex intermissie annis, Deum laudandi munus suscepi A.D. MDCCCXXXVIII".

(vertaald: Toen mijn voorganger St. Jan verstomde, heb ik, een andere Johannes, na zes jaar de taak om God te prijzen op mij genomen, in het jaar onzes Heren 1948).

In het aantekenboek schrijft de pastoor over deze klokken:
"Het geluid is prachtig. Alleen de slag voldoet niet, daar de hamers te licht zijn; deze zullen door zwaardere worden vervangen. Maar ook deze zullen niet het hoogste effect sorteren, omdat het uurwerk niet op deze klokken berekend is. Er zal dus te gelegener tijd ook een nieuw uurwerk moeten komen. De klokken zijn een aanwinst voor de parochie."

Het nieuwe uurwerk is er in 1962 gekomen: bij het 40-jarig priesterfeest van pastoor Van Welie. Het meest verheugend is dat de aloude luidklok uit 1551 behouden bleef: zij heeft vanwege haar ouderdom, zeldzaamheid en haar bijna volmaakte tooninhoud een onvervangbare historische waarde. Was deze klok met zijn 730 kilo aan brons vroeger de zwaarste, nu is zij in het gezelschap van de twee jongste, met hun 1386 en 749 kilogram, de lichtste en kleinste en daardoor de hoogste in klank. De tekst op deze klok luidt: ²⁾

SALVATOR MONDI
PEETER VAN DEN GHEIN
HEFT MI GHEGOTEN INT JAER
ONS HEEREN MCCCCCLI

Dus als er in Zeelst wordt geluid om op te roepen voor de eredienst, dan komt de hoogste klank van die klok, die al 435 jaren parochianen ter kerke roept: SALVATOR MUNDI (Verlosser van de wereld!).

NOTEN

* Voor de gegevens is gebruik gemaakt van: Memoriale der Roomsch-Katholieke Parochie van den H. Wilibrordus te Zeelst 1892-1967; uit het parochie-archief van Zeelst.

1. De pastoor had het jaartal 1947 bedoeld, waarin hij 25 jaar priester was.
2. De 0 in het woord MONDT is vrijwel zeker een vergissing van de klokkengieter; bedoeld is MUNDI.

#4

VI. OIRSCHOTSE ZOEN-ACCOORDEN

A. ZOENEN WEGENS DOODSLAG nrs. 81 - 85

door J. Lijten

m.m.v. L. v.d. Mierden voor de transcripties

Telkens staan we weer voor verrassingen bij het doorwerken van de zoen-accorden. Deze keer zijn er liefst drie zoen-accorden, die gesloten werden, terwijl het slachtoffer nog leefde. Het kwam meer voor, dat iemand na verwonding nog een tijd leefde maar tenslotte toch bezweek, maar meestal werd een zoen-accorder dan pas gesloten na zijn overlijden. Er zijn twee zaken nieuw.

Op de eerste plaats is het opvallend, dat er zo kort na elkaar drie slachtoffers gedurende enige tijd in leven blijven. Misschien is hierin de hand te zien van meester Iacop Lintermans, die een zeer bekwaam medicus geweest moet zijn.

Op de tweede plaats valt op, dat men blijkbaar erop uit is, om een accorder te sluiten, vóór het slachtoffer is overleden. Hoewel wij daarvoor geen concreet aanknopingspunt hebben, vermoeden we, dat dit samenhangt met het streven om het ingrijpen vanwege de heer zoveel mogelijk te beperken.

Omdat in Oirschot zaken betreffende afwikkeling slechts een enkele maal zijn aangetekend in het schepenprotocol, zijn wij voor gegevens omtrent het feitelijke overlijden aangewezen op andere bronnen, die echter ook nauwelijks beschikbaar zijn. Door deze gang van zaken zijn wij niet op de hoogte van het eventueel overlijden der slachtoffers. Ook de aanvullende informatie over de familie Meulenbroeks, die H. Vera verzameld heeft in een afzonderlijk artikel voor een opvolgend nummer, geeft hierover geen uitsluitel.

Het accorder blijft natuurlijk overeind, ook in zoverre het ons inzicht geeft in de voortgang der zoenprocedure, maar het is onbevredigend, om met voorwaardelijke accorden te moeten werken.

Zoen nr. 82 is nauwelijks een zoen-accorder te noemen. Wij zijn door de omstandigheden zo fortuinlijk, om de oorzaak daarvan te kunnen aanwijzen. Het vergt echter een uitgebreide uiteenzetting.

De data van de vijf voorliggende zoen-accorden vallen binnen het tijdsbestek van twee maanden. We moeten daar echter geen conclusie uit trekken omtrent de moordlustigheid van de Oirschotse bevolking.

nr. 81

1597 januari 12

**ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP GOYAERT STEVENSZOOON
BEERSMANS****Oirschots schepenprotocol van 1597, fol. 450°.****Samenvatting door A. v. Sasse - v. Ysselst in Taxandria, jrg. VIII, blz. 310.**

SAMENVATTING

Slachtoffer: Goyaert Stevenszoon Beersmans uit Middelbeers

Dader: Peter zoon van Jan Aert Jacopszoon in't Molenbroeck

Zoencommissie

"door tusschenspreecken van goede vrienden ten beyden syden genomen".

Inhoud van het accoord

Daar het slachtoffer nog niet is overleden, is het accoord voorwaardelijk. Indien hij niet overlijdt, hoeft de dader alleen de dokterskosten te betalen. De reden hiervoor is, dat het slachtoffer eerst "by ongevalle" Jan, de broer van de dader, ter dood gebracht had.

A. Verzoening

Voor het geval van overlijden van het slachtoffer wordt aan het begin van het accoord geconstateerd, dat de familie van het slachtoffer aan de dader vergiffenis schenkt. Aan het einde beloven beide partijen zich aan het accoord te zullen houden.

B. Voorwaarden

1. a. zoengeld: 58 Carolusgulden: 20 gulden binnen 1 maand na het overlijden; 20 gulden half mei en 18 gulden te oogst (augustus)
Zie commentaar.

b. Kosten: kerkerechten aan de pastoor van Oirschot
de doodskist
verpleeggeld: 10 gulden

kaarsen en kerkerechten "na exigentie van de staet der
uuytvaert tot Beerze"

2. geestelijke genoegdoening

a. voor het slachtoffer bidden

d. 1 kaars van 1 pond voor het **H.** Sacrament te Middelbeers

e. een spynde van 6 lopen rogge

3. schulderkenning

b. wiken gedurende een half jaar niet in Beerze in de kerk komen maar wel in Oirschot
wijken op wegen, in kerken en in herbergen als gewoon.

AFWIKKELING

Hierover is niets gevonden.

COMMENTAAR

Hoewel deze doodslag het breken van een zoen-accoord (nr. 78 d.d. 1594.07.22) inhoudt en we zouden verwachten, dat deze omstandigheid de schuld van de dader verzwart, wordt toch de doodslag door het slachtoffer op de broer van de dader als verzachtende omstandigheid aangehaald. Hieruit menen we te moeten besluiten, dat het slachtoffer veroorzaker is geweest van de ruzie, waarbij hij zelf levensgevaarlijk gewond werd. Blijkens de verpleging in Oirschot heeft ook deze vechtpartij niet plaats gehad in de omgeving, waar slachtoffer en dader woonden maar in Oirschot, waar zij elkaar vermoedelijk bij gelegenheid van een markt hebben getroffen.

Bij het accoord wordt de dader vertegenwoordigd door zijn vader, die hier Jan Aert Jacopssoen wordt genoemd, en zijn broer Gerard.¹⁾ De vertegenwoordigers van het slachtoffer zijn geen nabije familie. De naaste persoon is vermoedelijk een oom of neef. Het slachtoffer blijkt gehuwd te zijn en een minderjarige zoon te hebben. Voor het levensonderhoud van hem is het zoengeld voornamelijk bestemd. Dat hier een behoorlijk hoog zoengeld betaald moet worden, terwijl in nr. 78 geen apart zoengeld bedongen werd, zal enerzijds veroorzaakt zijn door de noodzaak van levensonderhoud voor een minderjarig kind, terwijl Jan Jan Aerts Jacops in 't Meulenbroeck vermoedelijk ongehuwd was, anderzijds doordat de familie niet welgesteld was en de familie in 't Meulenbroeck wel.

Voor de lokale omstandigheden zij terugverwezen naar het commentaar bij nr. 78.

Het is ons niet bekend, of het slachtoffer aan zijn verwonding bezweken is.

NOTEN

1) In het vorige nummer van Campinia, blz 139 e.v.v. zijn de familierelaties te vinden in de 'Stamreeks Meulenbroeks/Smollers' door Hans en Henriëtte Meulenbroeks.

**ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP HUYBRECHT JAN AERTSZOEN
IN 'T MOLENBROECK**

Oirschots schepenprotocol van 1597, fol. 456.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Huybrecht zoon van Jan Aert Jacobszoon in 't Molenbroeck

Dader: Mathys Cauberchs

ZOENCOMMISSIE

"door tusschenspreecken van goede mannen"

Inhoud van het accoord

A. Verzoening

Aan het begin van de akte wc/rdt geconstateerd, dat de familie van het slachtoffer de dader vergeven heeft; aan het slot beloven beide partijen zich aan het accoord te zullen houden.

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

a. zoengeld: 12 Carolusgulden "tot leetwesen van 't voerscreven delict" "aen den armen te verhandtreycken" te betalen binnen acht of veertien dagen.

b. kosten van het accoord

2. geestelijke genoegdoening

e. Het zoengeld moet aan de armen worden uitgedeeld.

3. schulderkenning

b. verbanning uit het hertogdom Brabant voor eeuwig

AFWIKKELING

Hierover is niets gevonden.

COMMENTAAR

Indien we over geen gegevens beschikten buiten dit zoen-accoord, zouden veel zaken raadselachtig blijven. We zouden dan het vermoeden uiten, dat de dader een vreemdeling was, omdat hij voor altijd buiten Brabant verbannen wordt, en dat hij in dienst was van een vreemde heer, omdat hij vertegenwoordigd wordt door jonker Bernard Bloemberch naast Rutger van Kerekoerle, schout van de heer van 1577⁷ rot 1579,²) en Willem van de Maerselaer.

Er zijn echter gegevens uit anderen hoofde over deze doodslag en het meest opvallende is daarbij, dat het feit reeds op 2 november 1593 had plaats gevonden. De zoen heeft dus meer dan drie jaar op zich laten wachten. De situatie was dan ook ingewikkeld en om deze te kunnen gegrijpen lijkt het goed, het gebeuren met de nodige achtergrondinformatie te vertellen.

Toen Rycalt V van Merode op 5 juni 1587 stief,³) trad het testament in werking, dat hij op 1 mei daaraanvooraangaande had gemaakt.⁴) Op dat moment leefden behalve zijn jongste broer Hendrick nog zijn drie zusters, Margriet gehuwd met Gerard heer van Oyen, en Anna en Maria, beiden ongehuwd. Rycalt V had in zijn testament bepaald, dat Hendrick en de drie zusters de heerlijkheden Oirschot en Hilvarenbeek ieder voor een gelijk deel zouden verkrijgen en dat de zusters in deze zaak zouden optreden zonder inmenging van haar (eventuele) man. Hendrick zou pas effectief erven, als hij getrouwd was met een "goede, eerlycke edelmansdochter". De twee ongetrouwde zusters mochten tot hun huwelijk vrij op huis ten Bergh blijven wonen en alles gebruiken. Alle vier moesten binnen drie maanden na zijn overlijden voor schepenen van Oirschot hun instemming met zijn testament betuigen op straffe van uitgesloten te worden van de erfenis. Op 19 augustus 3verleden Margriet en Anna te Nijmegen, vermoedelijk tengevolge van een ongeluk. Op 27 augustus betuigde Maria voor schepenen van Oirschot haar instemming met het testament van Rycalt V mede als erfgename van haar beide overleien zusters.⁵) Op 2 september d.a.v. maakte Hendrick ruzie met zijn zuster ten overstaan van schepenen) Hij koos uiteindelijk eieren voor zijn geld door daags daarna zijn instemming met het testament van zijn broer te betuigen zij het met een slag om de arm en onder protest. Daarbij wordt niet vermeld, dat hij ook optreedt als erfgenaam van twee intussen overleden zusters.⁷) Wij menen hieruit te .voeten opmaken, dat Maria de enige erfgename was van haar twee zusters en dat aan haar drie vierde gedeelte in de heerlijkheden Oirschot en Hilvarenbeek toekwam en aan Hendrick slechts één vierde gedeelte. Hendrick is vermoedelijk pas getrouwd in het begin van 1589, maar het verlovingscontract, dat in deze een gelijk juridisch effect gehad kan hebben, kan eerder gesloten zijn. Hendrick heeft zich niet nawijsbaar met Oirschotse zaken bemoeid vóór de benoeming der schepenen van het jaar 1589. Toen weigerde hij één der zeven voorgedragen schepenen te benoemen en te beëdiggen en wilde zijn eigen kandidaat in diens plaats stellen, hetgeen de aftredende schepenen resoluut bleven weigeren, zodat er slechts zes schepenen beëdigd werden.⁸)

Er ontstond zo een blijvende conflictsituatie tussen Hendrick van Merode en het dorpsbestuur, waarbij Maria de zijde van het dorpsbestuur koos.⁹)

Deze tegenstelling kwam nog bovenop de moeilijkheden, die er toch al bestonden tussen broer en zus. 10) Op 22 maart 1589 probeerde Hendrick aan Maria een voor hem gunstige oplossing op te dringen via schout en schepenen, terwijl hij dit al eerder geprobeerd had via pastoor en secretaris. Maria had zich daarbij zeer rede-

lijk opgesteld maar blijkbaar niet tot genoegen van Hendrick.¹¹⁾ In deze gespannen situatie was Hendrick zo ontactisch, om op 13 mei met zijn jonge vrouw on-aangekondigd een bezoek te brengen aan Oirschot juist op het moment, dat Maria in 's-Hertogenbosch was. Oirschot hield de adem in, om te zien, hoe dit zou uitpakken. Het liep goed af.

Huybrecht Molenbroecx ontving hen en zal haastig een bode naar 's-Hertogenbosch gestuurd hebben, om Maria te waarschuwen, die daags daarna terugkeerde in Oirschot "ende (hebben) malcanderen lieflyck ontfangen" tekent secretaris Aert Sgraets aan in zijn jaarkroniek. Tussen haakjes voegt hij eraan toe: "Godt hebbe loff".

Wie was Huybrecht Molenbroecx?

H. en H. Meulenbroeks noemen hem kasteleyn op kasteel den Bergh.¹²⁾

Bij de jaarkronieken van Aert Sgraets staat inderdaad in de marge "casteyleyn van den Berch", maar dit is duidelijk een latere toevoeging en wij betwijfelen sterk of zij van de hand van Aert Sgraets is. Vermoedelijk is ze van na 1600, toen de heer (Floris van Merode) niet in Oirschot woonde en er inderdaad een beheerder op het huis van Oirschot woonde, die wel ooit kasteleyn genoemd werd. In strikte zin was zelfs die beheerder geen kasteleyn, want een kasteleyn is de beheerder en militaire commandant van een kasteel, waar de eigenaar zelf niet verblijft. Dikwijls had zo'n beheerder ook enige bestuurlijke taak in de omgeving. Nu wordt het huis van de heer van Oirschot in onze tijd wel 'kasteel' genoemd, maar in feite was het in de periode, waarover wij gegevens hebben, helemaal geen kasteel. Het was niet militair verdedigbaar. Het lag alleen binnen een gracht (gedeeltelijke omleiding van de Beerze) waarover een brug lag met een poort. We hebben zelfs geen enkele aanwijzing, dat deze brug lag met een poort. We hebben zelfs geen enkele aanwijzing, dat deze brug een ophaalbrug was. In de contemporaine bronnen wordt dan ook nooit gesproken van een kasteel maar van 'huys ten Berch' of eenvoudig 'den Berch'.

Voor de bewering van H. en H. Meulenbroeks, dat Huybrecht in 1589 in dienst was van Hendrick van Merode, vonden wij geen enkele grond. Integendeel. Alle gegevens wijzen erop, dat Huybrecht Molenbroecx steeds in dienst heeft gestaan van Maria van Merode. Zijn functie was ongeveer die van butler of hoofd van het huispersoneel. Vermoedelijk was hij reeds door Rycalt V in dienst genomen als een betrouwbare steun voor zijn beide nog jonge zusters. Hij is inderdaad trouw voor de belangen van zijn meesters opgetreden.

Want, hoewel er in dit geval geen knetterende ruzie ontstond, bleef de sfeer tussen Maria en haar broer uiterst gespannen tot diens dood op 23 juni 1591. Diens vrouw Adriana van Brederode zal daaraan niet vreemd geweest zijn. Op allerlei manieren heeft Hendrick getracht door 'schenking bij huwelijk', testament en codicillen zijn vrouw te bevoordelen en zijn zuster te benadelen in strijd met de testa-

menten van zijn vader en oudste broer. Na de dood van Hendrick zette Adriana de strijd tegen haar schoonzuster Maria onverdroten voort en Maria wist, wat haar te wachten stond blijkens haar rekest aan de Raad van Brabant kort na de dood van haar broer, waarin zij de raad verzocht rekening te houden met haar rechten bij de te verwachten demarches van de weduwe van haar broer.¹³⁾ Het proces tussen Adriana en Maria werd pas beëdigd door de uitspraak van de Raad van Brabant van 24 december 1594, waarbij Maria in het gelijk werd gesteld als enige eigenares van de heerlijkheden Oirschot en Hilvarenbeek.¹⁴⁾

Ondertussen was er heel wat gebeurd. Adriana, gauw over haar droefheid heen, was reeds op 18 februari 1593 voor de tweede maal getrouwd met Hendrick van Riviere, heer van Ysere,¹⁵⁾ in wie zij een gelijkgezinde medestander vond in het najagen van haar ongefundeerde aanspraken.

In die gespannen situatie ontstond er op 2 november 1593 ruzie tussen Huybrecht en de knecht van de heer van Yseren, Mathys, een waal, omdat deze mest wilde opladen, dat aan Maria behoorde, waarbij Mathys zijn tegenstander met een riek in het hoofd stak, tengevolge van welke verwonding Huybrecht een week later stierf.¹⁶⁾ Op 28 november werd de uitvaart gehouden, waarbij het gilde van Sint Sebastiaan met alle gildebreders aanwezig was.¹⁷⁾

De dader zal zich wel gauw buiten Oirschot begeven hebben. De arm van de Oirschotse zoen-procedure was niet lang genoeg, om hem daar te bereiken. Bovendien zal hij gerekend hebben op de steun van zijn meester, die moreel medeverantwoordelijk was voor deze doodslag door het scheppen van een vijandige situatie. Wij weten niet, of er al eerder onderhandeld is over een zoen-acoord. Indien dit het geval geweest is, wat voor de hand ligt, zal het aanbod namens de dader nauwelijks zijn afgeweken van het voorliggende resultaat en dus in normale omstandigheden voor de familie Molenbroecx niet acceptabel geweest zijn. Nadat de familieleden nog een broer door een doodslag verloren hadden en nu een derde dader was van een levensgevaarlijke verwonding, kunnen we ons voorstellen, dat zij zo terneergeslagen waren, dat zij zich hebben neergelegd bij dit eigenlijk onredelijke aanbod. Er was eigenlijk niet te onderhandelen, omdat de dader vertegenwoordigd werd door niet-familieleden, die altijd een slag om de arm konden houden door te zeggen, dat zij ruggespraak moesten houden met hun opdrachtgever: in theorie de dader maar in feite vermoedelijk de heer van Yseren.

Het geheel overziende kunnen we zeggen, dat er nauwelijks sprake is van een regelmatig zoen-accoord. Het is zelfs mogelijk, dat de verbanning uit het hertogdom Brabant meer schijn dan werkelijkheid was. Er wordt bedongen, "dat die voernoemde Mathys nummermeer binnen het hertochdom van Brabant buyckv ast en sal mogen woenen, maer wel passeren ende repasseren gastgewyse soe't hem gelegen zal zyn". Het is niet onmogelijk, dat van Yseren een dienstbetrekking bij hem op Durendaal in Oisterwijk (Berkel-Enschot) niet als "buyckvast men" beseholide maar als "gastgewyse" verblijven";oe 'en gelezen sal 1'j'". Achtetai wis dar v,einig dan te doen.

NOTEN

2. Campinia, jrg. 15 (1985), blz. 129
3. Zie voor deze samenvatting mijn artikel 'De Merode's in Oirschot, 1410 - 1672' in Campinia jrg. 11 (1981), blz. 69 - 89.
4. A.R.A. Brussel, Arch. der fam. v. Merode - Westerlo, F-754.
5. Oirschots schepenprotocol van 1587, fol 271v^o e.v.
6. Oirschots schepenprotocol van 1584 - 1591, achteraan los inliggend.
7. Oirschots schepenprotocol van 1587, fol 272.
8. Oirschots schepenprotocol van 1589, fol 326 en 327.
9. O.A.A. Oirschot, vrl. inv. nrs. 8223, 4232 en 3545.
10. O.A.A. Oirschot, vrl. inv. nr. 9020.
11. Oirschots schepenprotocol van 1589, fol 331 e.v.
12. Campinia voorgaand nummer, blz. 141.
13. O.A.A. Oirschot, vrl. inv. nr. 7936.
14. R.A.N.B., Collectie Cuypers - v. Velthoven, inv. nr. 1555.
15. Richardson, Geschiedt der Familie Merode, Prag 1877, blz. 156.
Beide zijn begraven in Oisterwijk. Zij stierven daar. Adriana van Brederode op 24 augustus 1619 en Hendrick van Riviere op 26 december 1621.
P.C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Noord-Brabant, deel II, Utrecht 1924, blz. 119 en 124.
16. Oirschots schepenprotocol van 1593, fol. 101. Jaarkronieken v. A. Sgraets.
17. Oirschots schepenprotocol van 1593, fol. 103. Jaarkronieken v. A. Sgraets.

nr. 83

1597 januari 22

**ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP LAUREYS ZOON VAN
GOYAERT HENRIKS GOYAERTS**

Oirschots schepenprotocol van 1597, fol. 459.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Laureys zoon van Goyaert Henrickszoon Goyaerts
Dader: Peter Peterszoon van Gestel

ZOENCOMM ISSIE

"...door tusschensprecken van goede vrienden, maghen ende naeghebueren ten beyden syden hierover geweest ende genomen zynde ..."

Inhoud van het accoord

Zoals in nr. 81 is ook dit accoord voorwaardelijk, daar het slachtoffer nog niet is overleden. Indien hij niet overlijdt, zal de dader de dokterskosten betalen aan Mr. Jacop Lintermans, de bijzondere verpleegkosten (specerye) en 12 gulden (á 20 stuivers), die als een soort smartegeld te beschouwen zal zijn. Indien hij een blijvende vermindering aan de verwonding zou overhouden, zal daarover een afzonderlijk accoord gemaakt worden.

A. Verzoening

Voor het geval, dat het slachtoffer overlijdt, wordt aan het begin van het accoord geconstateerd, dat zijn familie de dader vergeeft, terwijl aan het eind beide partijen beloven zich aan het accoord te zullen houden.

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

- a. zoengeld: 30 gulden (á 20 stuivers) (12 + 18) in 3 termijnen
- b. dokterskosten

2. geestelijke genoegdoening

- d. 1 kaars van 2 pond voor het Allerheiligste op Sacramentsdag

3. schuldenkenning

- b. wijken: verbanning voor eeuwig uit Hedel en Audenhoven
wijken in kerken, herbergen en op wegen als gewoon

AKWIKKELING

Hierover is niets gevonden.

COMMENTAAR

Ofschoon we niet weten, of het slachtoffer tengevolge van zijn verwonding gestorven is, maakt dat voor ons onderzoek niets uit.

Het slachtoffer was vermoedelijk niet gehuwd. Hij wordt vertegenwoordigd door zijn vader, drie broers en denkelijk een zwager. De dader zal geen naaste familie gehad hebben. Voor hem treden op twee gebroeders, Wouter en Hendrik zonen van Denis Corneliszoon van den Dyck, wier betrekking tot de dader niet genoemd wordt.

Dat het slachtoffer nog niet bezweken is, dankt hij mogelijk aan de kundigheid van Mr. Jacop Lintermans, in wie wij de persoon vermoeden, die aan het begin staat van een zeer vooruitstrevende medische opleiding in Oirschot, waaruit naast de legendarische dokter Arnold Fey meerdere zeer bekwame geneesheren zijn voortgekomen. Wij vonden daarvoor enkele, nog zwakke aanknopingspunten en hopen op wat meer gegevens, om u te zijner tijd daarvan verslag te kunnen doen. Het slachtoffer woonde wel in Hedel/Audenhoven. Daar mocht de dader nooit komen wonen.

Wat de voorwaarden betreft, is er weinig op te merken.

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP ADRIAAN AERT BELARTS VAN LIEMPDE

Oirschots schepenprotocol van 1597, fol. 473vo.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Adriaen Aert Belarts uit Liempde

Dader: Jan Janszoon van den Biechelaer

ZOENCOMMISSIE

"... door tusschenspreeken van goede mannen ten wederzyde aertoe vercoren"

Inhoud van het accoord

Ook dit accoord is voorwaardelijk, daar het slachtoffer niet alleen nog leeft maar zelf het accoord sluit. Indien hij in leven blijft, zal de dader de dokterskosten moeten betalen en 20 gulden verpleegkosten.

A. Verzoening

Het slachtoffer schenkt de dader vergiffenis, zoals in het begin van het accoord is opgetekend, terwijl aan het einde beide partijen beloven, zich aan het accoord te zullen houden.

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

a. zoengeld: 10 (zoen)gulden in 3 termijnen

b. kosten: dokterskosten (niet gespecificeerd)

verpleegkosten: 20 gulden

uitvaart: 10 gulden

2. geestelijke genoegdoening

f. een houten kruis op het graf van het slachtoffer

3. schulderkenning

b. wijken in kerken, herbergen en op wegen als gewoon

AFWIKKELING

Onmiddellijk aansluitend hij het zoen-accoord belooft de dader, aan kanunnik Mr. Peter de Bresser, die met hem de belofte van betaling heeft gedaan, om hem schadeloos te houden. Verder is niets over afwikkeling gevonden.

COMMENTAAR

Het komt niet iedere dag voor, dat een slachtoffer van een doodslag zelf een zoen-accoord sluit met zijn moordenaar. Ofschoon er blijkbaar een reëel gevaar is geweest, dat hij tengevolge van zijn verwonding zou sterven, trad hij bij het accoord zelf op in gezelschap van zijn vader en sloot het accoord namens zijn vrouw, Jenneke Jansdochter Damen, en zijn kinderen. Ook de moordenaar verscheen zelf met in zijn gezelschap slechts de Boxtelse kanunnik Mr. Peter de Bresser, die van Oirschotse afkomst was en wel verwant zal zijn geweest aan de dader.¹⁸⁾ De aard van de verwantschap blijft ons echter duister. Wel menen we hieruit te kunnen besluiten, dat er geen vijandschap was tussen deze personen en dat er van geen opzet tot doden sprake zal zijn geweest.

De voorwaarden zijn dan ook soepel.

Ook in dit geval is ons niet bekend, of het slachtoffer aan de gevolgen van zijn verwonding is overleden.

NOOT

18. Zie over hem: W. de Bakker, 'De Bresser', in De Brabantse Leeuw, jrg. 22 (1973), blz. 133.

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP GOESSEN ZOON VAN GOYAERT
11ENRICK GOYAERTS

(*schots schepenprotocol van 1597, fol. 476v^o)

SAMENVATTING

Slachtoffer. Goessen zoon van Goyaert Henrickszoon Goyaerts

Dader: Renriek Anthoniszoon van Esch

Zoencommissie

"- door tusschenspreeken van goede vrienden ende mannen ten beyde zyde genomen".

Inhoud van het accord

A. Verzoening

In het begin van de akte wordt geconstateerd, dat de familie van het slachtoffer de dader vergeven heeft. Aan het einde beloven beide partijen zich aan het accord te zullen houden

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

- a. zoengeld: 50 gulden (á 20 stuivers) te betalen de helft op Bamis (1 okt.) en de helft op Lichtmis (2 febr.)
- b. kosten: dokterskosten (niet gespecificeerd)
kerkerechten 36 gulden te betalen binnen 14 dagen
uitvaart

2. geestelijke genoegdoening

- a. steeds bidden voor de overledene
- d. 1 kaars van 1 pond op Sacramentsdag bij de sacramentsprocessie

3. schulderkenning

- a. deelnemen aan de sacramentsprocessie op Sacramentsdag "in lynden clederen ende bervoets ende in zyn hand hebbende eenen wasse kersse van eenen pont zwaer ende die brandende in de processie achter het Eerweerdich Heylige Sacrament te dragen ..."
- b. verbanning: De dader mag in Oirschot slechts wonen in Aarle of Straten of op den Heuvel of de Heuvelse straat
wijken in kerken, herbergen en op wegen als gewoon

AFWIKKELING

In de marge van het protocol is ter hoogte van de kerkerechten en uitvaart aangekend: "dese 36 betaelt den 16 martii 97 ergo deleta de consensu". (daarom doorgehaald met wederzijdse instemming) Ofschoon het niet exact binnen 14 dagen was, maakte men daar geen moeilijkheden over.

Verder is niets over afwikkeling gevonden.

COMMENTAAR

In dit geval staan we voor een in oorsprong heftige conflictsituatie. Er wordt dan wel geen complete voetval vereist maar toch een zeer opvallende openbare boete. De familie van het slachtoffer wordt duidelijk aangevoerd door diens weduwe, Eva Jansdochter Peters, die genoemd wordt vóór haar schoonvader - zo wordt hij betiteld - terwijl haar broers Jan en Willem genoemd worden vóór de broers van het slachtoffer Willem, Jan en Adriaan en de verdere familieleden. Om meer irritatie te vermijden was het beter, dat de 'delinquant' zelf niet verscheen.

Het zoengeld is wel aan de hoge kant, maar de verdere voorwaarden vallen niet buiten de gewone orde.

Over de familie-achtergronden van slachtoffer en dader kunnen wij niet veel mededelen. In de genealogie van de familie van Esch, zoals ze door Frenken werd gegeven, komt deze tak niet voor. Deze genealogie is echter incompleet en hier en daar ook fout. De hier bedoelde familietak sluit ergens in het begin van de genealogie van Frenken aan.¹⁹⁾

NOOT

19. Vriendelijke mededeling van Ant. van Esch, die bij gelegenheid enkele aanvullingen en correcties op Frenken hoopt te verzorgen.

ERRATUM

Inzake artikel VII. Middeleeuwse waterputten uit Oirschot, door Arno Verhoeven in *Campinia* 16 jrg. (1986) blz. 82-85.

De onderschriften bij de afbeeldingen dienen als volgt gewijzigd te worden:
Bij de foto van de Pingsdorf-tuitpot op blz. 85 hoort: afbeelding 2 te staan. Bij de tekeningen op blz. 82 behoort: afbeelding 31e te staan, met de volgende toelichtende tekst:

Rand van een Merovingische pot uit Dommelen en een wandfragment van hetzelfde aardewerk uit Oirschot.